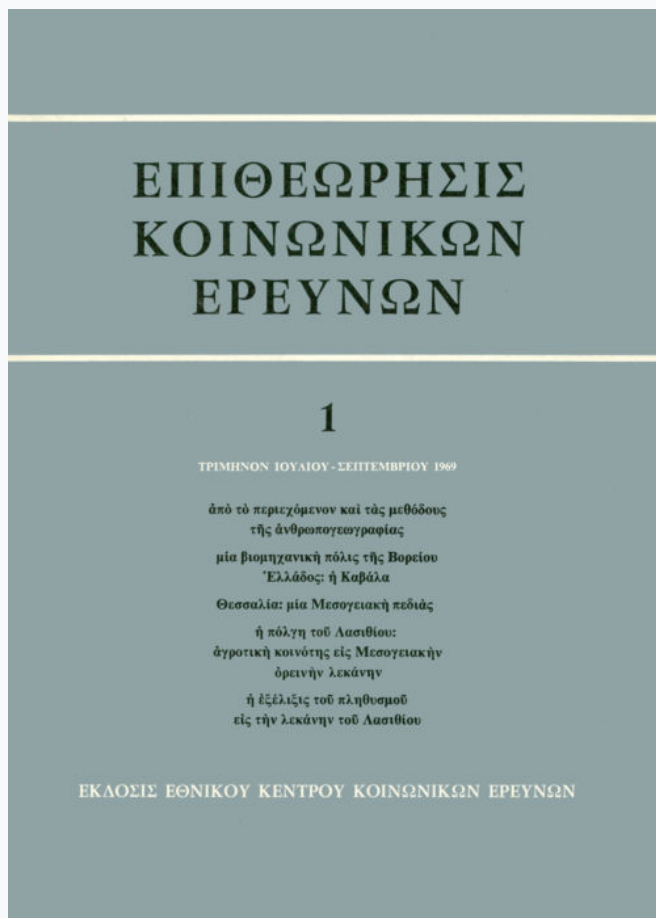

The Greek Review of Social Research

Vol 1 (1969)

1

Aspects d'une plain méditerranéenne:La Thessalie

Michel Sivignon

doi: [10.12681/grsr.521](https://doi.org/10.12681/grsr.521)

Copyright © 1969, Michel Sivignon

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Sivignon, M. (1969). Aspects d'une plain méditerranéenne:La Thessalie. *The Greek Review of Social Research*, 1, 22-39. <https://doi.org/10.12681/grsr.521>

Θεσσαλία: μία Μεσογειακή πεδιάς

ὑπό
Michel Sivignon

Οἱ παλαιοὶ περιηγηταὶ οἱ ὁποῖοι, ἀπὸ δύο αἰώνων καὶ πλέον, ἤρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ γνωρίσουν τοὺς τόπους τῆς κατηράσθησαν πολλάκις τὴν λάσπην τῆς θεσσαλικῆς γῆς, τὸν κονιορτὸν καὶ τὰ ἄνευ ἀνέσεων οἰκήματά της, ἐνοχλήσεις τὰς ὁποίας θὰ ἦσαν πρόθυμοι νὰ συγχωρήσουν εἰς ἄλλας περιοχὰς ὅπου ἐν ἀρχαῖον μνημεῖον δύναται τοῦλάχιστον νὰ προσφέρῃ παρηγορίαν. Οἱ σημερινοὶ περιηγηταὶ διασχίζουν ἐσπευσμένως τοὺς τόπους αὐτοὺς, τοὺς ὁποίους δὲν θεωροῦν ἀρκετὰ γραφικοὺς. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, καίτοι πενιχρά, δὲν ὀμιλεῖ περισσότερο κολακευτικῶς διὰ τὴν περιοχὴν, ἐπιμένει δὲ εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἀθλιότητος τῶν κωμοπόλεων καὶ τῆς ἐνδείας τῶν κατοίκων, ἡ ὁποία εὐκόλως παραβάλλεται πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν Μαύρων τῶν «σουδανικῶν καλυβῶν».¹ Ἡ κακὴ αὐτῆ φήμῃ τῆς Θεσσαλίας δὲν εἶναι πλέον τόσον δικαιολογημένη: τοῦλάχιστον, κατὰ τὴν κρίσιν μας θὰ ἔπρεπε νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν περισσότερον τὰς λεπτομερείας· διότι ἡ θεσσαλικὴ πεδιάς, παρὰ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀναγλύφου της, δὲν ἀποτελεῖ τελείως ὁμοίομορφον περιοχὴν, τόσον ὡς πρὸς τὰ φυσικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐδαφῶν της, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν διευθέτησιν των ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μελέτῃ μας θὰ περιορισθῇ εἰς πολὺ μικρὰν περιοχὴν, εἰς τὸ νότιον τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίτσης, μέχρι τῶν παρυφῶν τῆς Πίνδου.

ΜΕΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

τὸ ἀνάγλυφον

Τὸ σύνολον τῆς πεδιάδος Τρικάλων-Καρδίτσης ἀποτελεῖ, ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ γεωλόγου, τεκτονικὸν βῆθισμα τοῦ ὁποίου ἡ *συνίζησις* ἐξακολουθεῖ. Πρὸς τὰ βορειοανατολικά ἡ πεδιάς περιορίζεται ἀπὸ σειρὰν ὑψηλῶν λόφων, ἐκ μαρμάρων καὶ κρυσταλλικῶν σχιστολίθων· οἱ λόφοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν τεμάχην ἀνυψωθέντα, ἀνήκουν δὲ εἰς τὴν ἐνόθητα τῆς κεντρικῆς βαλκανικῆς ζώνης. Πρὸς τὰ ἀνατολικά τῶν λόφων αὐτῶν, ὑψώματα με ἐλαφράς καμπυλώσεις—σχηματισθέντα ἐντὸς τῶν μαλακῶν ἰζημάτων τῆς νεογενοῦς περιόδου—ὀρίζουν τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς πεδιάδος τῆς Λαρίσης. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς Πίνδου, ὅμως, ἡ ἀντίθεσις εἶναι αἰφνιδια: ἡ ὄροσειρὰ ὀρθοῦται ἄνωθεν τῆς πεδιάδος, ὡς νὰ ἔχη κοπὴ ἀποτόμως καὶ νὰ ἔχη περιβληθῇ ὑπὸ τυπικῶν ρηγμάτων. Ὁλη αὐτὴ ἡ τεκτονικὴ εἶναι ἐξαιρετικῶς πρόσφατος, ὡς ἐπιμαρτυροῦν τὰ σφηνωμένα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ἐλι τὰ ὁποῖα περιβάλλουν τὴν ἐπίπεδον ζώνην τῆς περιοχῆς αὐτῆς.

1. J. Sion, «En Thessalie», *La Géographie*, 1934, σ. 14. Ἡ μόνη πρόσφατος μελέτῃ εἶναι τοῦ Α. C. de Vooy, «Western Thessaly in Transition», εἰς *Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, 1959.

Ούτω, υπάρχει μόνον μία ελαφροτάτη κλίσις από τὸν ὑπεριόν τῆς Πίνδου, ὅθεν κατέρχονται μικροὶ ποταμοί, μέχρι τῆς κοιλάδος τοῦ ποταμοῦ Ἐπιπέως βορείως, ὁ ὁποῖος παρακάμπτει τοὺς λόφους καὶ συμβάλλει μετὰ τοῦ Πηγνεῖο προτοῦ τὰ ὕδατα τῶν διασχίσουν τὴν ἀνώμαλον ζώνην τὴν ἄγυσαν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Λαρίσης. Τὸ ἀνάγλυφον τῆς πεδιάδος, τὸ ὁποῖον εἶναι λίαν ὁμοίομορφον, ὑποκρύπτει ἀσφαλῶς ποικιλίαν ἐδαφῶν.

τὰ ἐδάφη

Εἰς τὸ νότιον τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίσης, ὅπως καὶ εἰς ὄλας τὰς χαμηλὰς περιοχὰς τῆς Θεσσαλίας, τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦτον *ἐξειλιγμένα ἄλατοῦχα ἐδάφη* ἐμφανίζονται ἐξαιρετικῶς συχνά. Αὐτὰ σηματοῦνται ὅταν ἡ στάθμη τῶν *ὕπογειων ὑδάτων* εἶναι λίαν ὑψηλὴ—σχεδὸν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸν χειμῶνα. Τμημα τῶν λίαν διαλυτῶν ἁλάτων παρασύρεται πρὸς τὸ βάθος, ἀλλὰ ἡ ἔντονος θερινὴ ἐξάτμισις ἄρκει διὰ τὴν διατηρήσιν ἀλκαλικῆν τὴν ἀντίδρασιν. Τὰ ἐδάφη αὐτὰ εἶναι τὰ συχνότερον ἀπαντάμενα δυτικῶς τῶν Σοφάδων. Ἐχουν *φαιὰν* ἀποχρῶσιν καὶ εἶναι λίαν εὐαίσθητα εἰς τὴν ξηρασίαν.

Τὰ μέλανα ἐδάφη τὰ προεληθόνα ἀπὸ ἔλι τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς πεδιάδος εἶναι συγγενεῶς τύπου, ἀντιστοιχοῦν δὲ εἰς ὑπόγεια ὕδατα εὐρισκόμενα ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν. Τὰ λευκὰ *ἐπανθίσματα* τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὰ ἄλατοῦχα ἐδάφη τῆς προηγουμένης κατηγορίας ἔχουν ἐδῶ ἐξάφανισθῆ. Ἡ παρουσία ἀφθόνου ὀργανικῆς ὕλης ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει πλήρως ἀποσυντεθῆ συμβάλλει εἰς τὸ νὰ καταστή τὸ ἔδαφος αὐτὸ ὀλιγότερον εὐαίσθητον εἰς τὴν ξηρασίαν. Οὕτω, καλλιεργεῖται εὐκόλως ὁ βῆμβαξ.

τὸ κλίμα

Βεβαίως, ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν συνδέεται μὲ τὸ κλίμα, κυρίως δὲ μὲ τὴν κατανομήν τῶν βροχοπτώσεων. Ὁ μετεωρολογικὸς σταθμὸς τῶν Τρικάλων, ὁ ἐγγύτερος πρὸς τὴν ὑπὸ μελέτην περιοχὴν, καταγράφει 752 χιλιοστὰ ἐτησίως, δηλαδὴ ποσότητα ἀξιόλογον, ἢ ὁποῖα δικαιολογεῖται ἐκ τῆς γειννιάσεως τῆς Πίνδου· τὸ ὅρος αὐτὸ δὲν παρακoλῶει τελείως τὰς ἐξ Ἰονίου προερχομένας ὑφέσεις. Ἀνατολικότερον, ἡ Λάρισα καταγράφει μόνον 507 χιλιοστὰ καὶ ὁ Βόλος 453. Τὸ μέγιστον τοποθετεῖται εἰς τὸ φθινόπωρον, ὅπου ὁ Νοέμβριος καταγράφει 105 χιλιοστὰ. Τὴν ἀνοιξιν ἡ κατανομὴ εἶναι περισσότερον ἀκανόνιστος, μὲ αἰχμὴν τὸν Μάιον. Τὸ ἐλάχιστον τοῦ Ἰουλίου, Αὐγούστου, Σεπτεμβρίου εἶναι λίαν χαμηλόν, δεδομένου ὅτι εἰς ἕκαστον τῶν μηνῶν αὐτῶν καταγράφονται ὀλιγότερα τῶν 25 χιλιοστῶν. Δηλαδὴ, ἡ σχετικῶς ἠπειρωτικὴ θέσις δὲν δημιουργεῖ

γεὶ αὔξησιν τῶν βροχοπτώσεων κατὰ τὸ θέρος· ἐν σχέσει πρὸς τὸν σταθμὸν Βόλου, διὰ τὴν Λάρισαν ἢ διαφορὰ συνίσταται εἰς ἐλαφρὰν μόνον μετακίνησιν τοῦ ἐλαχίστου πρὸς τὸ τέλος τοῦ θέρους. Ἐπὶ πλεόν, ἡ ἔλλειψις κανονικότητος εἶναι μεγάλη ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος: τὰ Τρίκαλα κατέγραψαν 1.261 χιλιοστὰ κατὰ τὸ ἔτος 1919 καὶ 307 χιλιοστὰ κατὰ τὸ 1920.

Ἡ κατανομὴ τῶν θερμοκρασιῶν εἶναι ἀπλοστέρα: ὁ χειμὼν εἶναι ἄρκετὰ ὀρεκτός (μέσος ὅρος τοῦ Ἰανουαρίου εἰς Τρίκαλα 4^ο-5^ο, καὶ -19^ο κατὰ τὸ 1907)· ἀντιθέτως, τὸ θέρος ἐμφανίζει ὑψηλὸν καύσωνα (μέσος ὅρος τοῦ Ἰουλίου εἰς Τρίκαλα 27^ο-29^ο).

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δύνανται νὰ συμβάλουν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς αἰφνιδίως ἀντιθέσεως ἢ ὁποῖα σημειοῦται εἰς τὸ *φθινόκιο* τοπίον μεταξὺ τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος καὶ τῆς παρακτίου περιοχῆς, μεταξὺ γυμνῆς *στέππας* καὶ *ὄπωρώνων* μὲ εἰλαίς καὶ πορτοκαλέας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Παγαστικοῦ. Δὲν ἄρκοῦν ὅμως διὰ τὴν ἐξηγήσιν τῆς. Θὰ ἀναφέρωμεν εἰς τὴν μελέτην μας τὴν ἱστορικὰς περιπετείας αἰ ὁποῖα διεδραμάτισαν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος οὐσιώδη ρόλον, ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειώσωμεν ἐδῶ ὅτι *μεγάλῃ* εἶναι ἡ σημασία τῶν *ὁδρομῶρων* ἐδαφῶν εἰς τὴν κατανομήν τῆς στεπλικῆς αὐτῆς βλαστήσεως: ἡ ἐποχικὴ διαφορὰ βάθους τῶν ὑπογείων ὑδάτων, ὡς καὶ ἡ ἀφθονία τῶν ἁλατοῦχων ἐπανθισμάτων δὲν ἐνοοῦν τὰ δένδρα. Ἡ νεότης τῆς *ὁρογενέσεως*, ἡ *ταχεία* καὶ μόνιμος κίνησις βυθίσσεως τῆς πεδιάδος ἐξηγοῦν τὴν *κακὴν ἀπορροήν τῶν ὑδάτων*, εἶναι δὲ αὐτὰ ἐπίσης ὑπεύθυνοι διὰ τοὺς πολλοὺς σεισμοὺς εἰς τὴν περιοχὴν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ὀλιγότερον φοβερὸς δὲν ἦτο ὁ τελευταῖος, τοῦ 1954. Ἡ ἀστάθεια αὐτῶν τοῦ θεσσαλικοῦ φλοιοῦ, μὲ τὰς ποικίλας συνεπειάς, εἶναι σημαντικὸν ἐμπόδιον εἰς τὴν διευθέτησιν τῆς περιοχῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου.

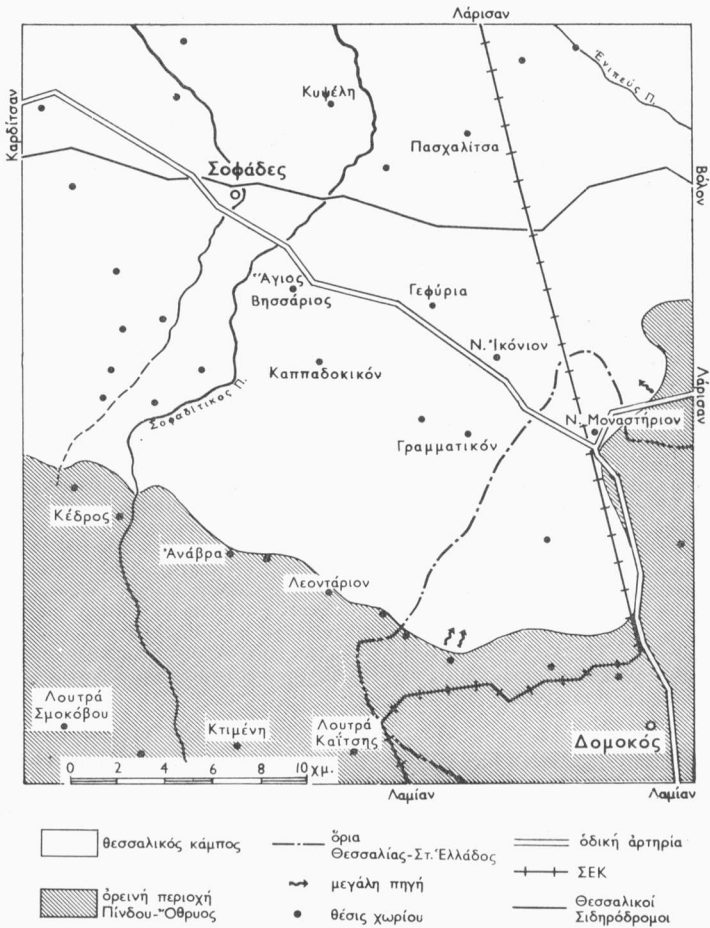
Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ὁμοίομορφος ἀγροτικὴ κοινωνία

Τὸ ὑπόστραμα τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν ζώνην αὐτὴν, ὅπως καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν, ἀποτελεῖται ἀπὸ *Καραγκούνθους*, ὡς οὗτοι αὐτοποκαλοῦνται. Ἡ λέξις ἔχει τουρκικὴν προέλευσιν καὶ κατὰ τὸν Heuzey¹ σημαίνει «μαῦρον μανδύαι», ἐκ τοῦ ἐν χρήσει ἀνδρικοῦ ἐνδύματος. Ἡ Θεσσαλία, ὅπως καὶ ὀλόκληρος ἡ Ἑλλάς, ἐγκαταλείπει ταχέως τὴν τοπικὴν ἐνδυμασίαν, ὅπως οἰδήποτε δὲ πολὺ ταχύτερον ἀπὸ ὅσον οἱ βαλκανικοὶ γείτονές της. Τὸ παραδοσιακὸν ἐνδύμα τῶν Καραγκούνθων διατηροῦν μόνον αἱ γυναῖκες περὶ τὴν Καρδίτσαν—ἐντυπωσιακὸν ποδῆρες, ἐρυθρόν καὶ μέλαν, κοσμημένον κατὰ τὰς ἐορτὰς μὲ βαρύτιμα χρυσὰ περιδέραια καὶ βραχιόλια. Οἱ Θεσ-

1. Βλέπε L. Heuzey, *Excursion dans la Thessalie turque en 1858*.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΩΜΕΝΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

σαλοί τείνουν νά περιορίσουν τήν ὀνομασίαν αὐτήν εἰς ὄσους μόνον φοροῦν ἀκόμη τὸ σχετικὸν ἔνδυμα: αὐτὸ φανερώνει ὅτι ἐνοχλοῦνται νά ὁμολογήσουν τὰς λαογραφικὰς τῶν ἰδιομορφίας, χαρακτηριστικὸν κοινὸν εἰς ὄλους τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ὁμιλοῦν ἀπροθύμως δι' ὃ, τι συνδέεται, ὀλιγώτερον ἢ περισσότερο, μὲ τὴν περίοδον τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Οἱ Καραγκούνηδες εἶναι οἱ ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν

δουλοπαροίκων εἰς τὰ τουρκικὰ κτήματα (τσιφλίκια). Εἶναι μόνιμοι κάτοικοι, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Βλάχους ἢ Σαρακατσάνους ποιμένας, οἱ ὁποῖοι κατοικοῦν εἰς τὴν πεδιάδα τὸν χειμῶνα καὶ εἰς τὰ ὄρη τῆς Πίνδου τὸ θέρος. Οἱ Καραγκούνηδες διακρίνονται ἐπίσης ἀπὸ τοὺς νεοαφιχθέντας (δηλαδὴ, τὰ θύματα τῶν μετακινήσεων πληθυσμῶν τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰῶνος, τοὺς πρόσφυγας ἐκ Βαλκανίων καὶ Μικρῆς

΄Ασίας, ή ακόμη τούς όρεσιβίους της Θεσσαλίας ή Εβρυτανίας οί όποιοί ήλθον εδώ πρός άναζήτησιν καλυτέρον δρων ζωής).

Οί Βλάχοι και οί Σαρακατσάνοι διακρίνονται μεταξύ των περισσότερων από την γλώσσαν παρά από τās δραστηριότητάς των. Οί πρώτοι όμιλουν γλώσσαν λατινικής προελεύσεως, ένθ' οί δεύτεροι γωρίζουν μόνον την ελληνικήν. Βλάχοι και Σαρακατσάνοι δέν υπάρχουν πολλοί εις τό νότιον της πεδιάδος της Καρδίτσης. Κατά τόν χειμώνα συγχάζουν περισσότερον εις την περιοχην τών Φαρσάλων, την πεδιάδα της Λαρίσης ή την περιοχην του Παγασιτικού κόλπου. Όσοι έξ αυτών άπανθώνται εις τά χωρία και τās κομποπόλεις της υπό μελέτην περιοχής έχουν ύποστή την επίδρασιν της μονίμου κατοικίας και δέν είναι πλάεον νομάδες. Είναι δύσκολον νά έξακριβώσωμεν την αναλογίαν τών Βλάχων και Σαρακατσάνων μεταξύ τών κατοίκων: εις ουδέμιαν στατιστικήν αναφέρονται κεχωρισμένως και τείνουν νά άναμιχθούν μετά του λοιπού πληθυσμού. Εύρίσκονται εις κάθε χωρίον και έχουν έξελιχθί εις γεωργούς, άλλα φροντίζουν διά τά ποιμίαι των κατά τρόπον ό όποιος μαρτυρεί τās ποιμενικάς των συνηθείας. Περισσότεροι εύρίσκονται εις Καρδίτσαν και, κυρίως, εις Τρίκαλα, την κατ' έξοχην βλαχικήν πόλιν, όπου οί απόγονοι τών ποιμένων αυτών άριθμούν τόν τρίτον ίσως του πληθυσμού.

Τό νότιον της πεδιάδος της Καρδίτσης άποτελεί, άντιθέτως, ένα κόσμον άγροτικών. Έξαιρέσει της Καρδίτσης, ή όποια άσκει χρέη διοικητικής πρωτεύσεως, ουδέμια άλλη πραγματική πόλις υπάρχει εις όλον τόν όμόνυμον νομόν. Οί Σοφάδες, κομποπόλις της υπό μελέτην περιοχής, δέν φθάνουν τούς 5.000 κατοίκους. Είναι οί μόνος δήμος εις τό νότιον του νομού. Χάρις εις την άγοράν του Σαββάτου, τά πολλά καταστήματα, τό γυμνάσιον της, τόν ίατρόν, τό δικαστήριον και τούς δικηγόρους, χάρις εις τό ύποκατάστημα της Άγροτικής Τραπεζής και τά έργαστήρια έπισκευής μηχανημάτων, ή κομποπόλις άποτελεί διά τριάκοντα γειτονικάς κοινότητας τό άπαράιτητον άγροτικόν κέντρον. Άλλα πρόκειται περι έξαιρέσεως. Εις όλόκληρον τόν νομόν Καρδίτσης, ό όποιος άριθμεί περισσότερους τών 150.000 κατοίκων, υπάρχουν τρεις δήμοι, εκτός δε της πόλεως Καρδίτσης ουδέμια κοινότης ή δήμος φθάνει τούς 5.000 κατοίκους. Η πλειονότης τών χωρίων έχει πληθυσμόν κυμαινόμενον μεταξύ 200 και 1.000 κατοίκων. Ούδαμού έμφανίζεται άντιστοιχία πρός τά τεράστια άγροτικά χωρία του Ιταλικού Νότου (Mez-zogiorno) ή της νοτίου Σπανίας. Παρά ταυτα, εύρισκόμεθα εις περιοχην *ομαδικού οικισμού*. Ουδέμια άπομεμονωμένη άγροικία υπάρχει και ώρισμένα ύπουργικά σχέδια διαποράς τών άγροτικών οικιών παρέμειναν άπραγματοποιητά, έξ αιτίας της άντιδράσεως τών κατοίκων. Άντιθέτως, δυνάμεθα νά ίδωμεν, ως π.χ. εις τό χωρίον Άσπημοχώριον, κείμε-

νον εις τό σημείον έπαφής μεταξύ πεδιάδος και Πίνδου, τούς κατοίκους μικρού συνοικισμού δεκάδος οικιών νά έγκαταλείπουν αυτάς και νά συμπύσσωνται εις τό κέντρον της κοινότητος, θεωρούντες ότι ή παλαιά των τοποθεσία δέν έξησφάλιζεν εις αυτούς τό έλάχιστον όριον κοινωνικής ζωής, εις την όποιαν ό Έλλην χωρικός είναι τόσον προσκεκολλημένος. Βλέπομεν μόνον μερικά χωρία νά διαιρούνται εις δύο ή τρεις μεγάλους συνοικισμούς.

Τά χωρία όμοιάζουν μεταξύ των τόσον εις μέγεθος όσον και εις εμφάνισιν. Τό κατά παράδοσιν υλικόν κατασκευής τών οικιών είναι πλίνθοι εκ λάσπης. Οικία κοντόχονδροι, γενικώς μικραί, με έστιαν εις τό όπισθεν αυτών μαγειρείον. Παρπαλεύρος της κυρίας κατοικίας, ή όποια περιλαμβάνει δύο δωμάτια εκάτεραςθεν κεντρικού διαδρόμου, τά λοιπά κτίσματα είναι άσήμαντα: ύπόστεγον ή παράπηγμα, και μικρός στάβλος. Τά γεωργικά έργαλεία έγκαταλείπονται άπροστάτευτα πρδ τής οικίας: πρds την πλευράν του δρόμου υπάρχει κήπος, συχνά έλάχιστα φροντισμένοι, με λαχανικά και νεαρά δένδρα. Ένίοτε, σχεδόν δέν υπάρχουν δένδρα και τό χωρίον συγχέεται με τό γύρωθεν άπογυμνωμένον τοπίον, παρέχον την έντύπωσιν ένδειας τών όποιαν όλοι οί ταξιδιώται έχουν σημειώσει. Άσήμαντος είναι έπίσης ή οικοσκευή. Εις τās παλαιότερας οικίας τό δάπεδον είναι χωματινον και έξ έπιπλα χρησιμοποιοϋνται κιβώτια. Ουδέποτε άνεπτυχθή έυλουργική άγροτική βιοτεχνία και όσα έπιπλα κατέχουν από τινων έτών αί άγροικία έχουν άγορασθή εις την πόλιν. Μόνη βιοτεχνία είναι ή ύφαντοργία: κάθε οικογένεια έχει τών άργαλειών και όλαί αί κορασίδες από ήλικίας δέκα έτών φαινουν άπαύστως την προικα των, ή όποια άποτελείται από σημαντικών άριθμόν τραπεζομανδύλων, σινδονίων, ταπήτων και διαφόρων καλυμμάτων.

Η γενική αυτή ένδεια εις την τεχνικήν είναι ίσως συνέπεια της έλλείψεως ξύλου, ή όποια ύποχρεώνει την χρhσιν έξ καυσίμου της κόπρου τών άγελάδων, άλλα έπίσης συνέπεια και της περιόδου δουλείας, ή όποια ύπάρξεν επί πολλούς αιώνας εις τά κτήματα ή μότρα των χωρικών, διαβιούντων υπό άβεβαίαν οικονομικήν κατάστασιν και ύποχρεωμένων νά άποκρύπτουν εκ του ίδιοκτιητου ή του έκπροσώπου του πάν έξωτερικόν στοιχείον πλούτου.

Η κληρονομία αυτή μιās δυσκόλου περιόδου παρέχει σηήμον παραδόξους άντιθέσεις. Καλλιερ-γωτή οί όποιος άπέκτησεν έλκυστήρα τελευταίου τύπου δέν διαθέτει έργαλεία και διά μικράς άκόμη επιδιορθώσεις, λαβίδα ή σφύριον, ούτω δε έντός όλίγου τό μηχανήμα κατασφραγεται. Η σύζυγός του πν-νει τόν άρτρον, συνοδεία ήχων ραδιοφώνου με τρανζίστορ, χρησιμοποιοϋσα την κόπρον άντι ξύλων. Βεβαίως, τοιαυτά άντιθέσεις έμφανίζονται εις πολ-λές ύποναπτύκτους χώρας. Άποδεικνύουν όμως αυταί έπίσης ότι έπέρχεται μία εξέλιξις, ή όποια

κατέστη ἀκόμη περισσότερον ἐμφανῆς ἀπὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἀγροτικῶν οἰκιῶν, μετὰ τὸν σεισμόν τοῦ 1954. Νοτίως τῆς διερχομένης διὰ τῶν Σοφῶδων νοητῆς γραμμῆς, 80%-90% τῶν οἰκιῶν κατεστράφησαν, χάρις δὲ εἰς διαφόρους ἐπιχορηγήσεις κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν διὰ πλίνθων, ἢ ὅποια ἔδωκε νέαν ὄψιν εἰς τὰ περισσότερα χωρία.

Παραμένοντες ἐν τούτοις γεωργικὰ τὰ χωρία αὐτά. Εἰς τὰ περισσότερα οἱ γεωργοὶ ἀποτελοῦν πλεόν τῶν 80%-90% τοῦ ἑνεργοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ. Π.χ., εἰς Ἅγιον Βησσάριον (356 κάτοικοι κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1961) ὑπάρχει ἐν μόνον καφενεῶν καὶ ἐν λαϊκῶν μαγειρεῶν ἐγκατασταθῆν ἐκτός τοῦ χωρίου πρὸ ὀλίγου χρόνου πληθύνει τῆς μεγάλης ὁδοῦ. Ὅλοι οἱ ἄλλοι κάτοικοι τοῦ χωρίου εἶναι καλλιεργηταί. Τὰ Γεφύρια εἶναι μεγαλύτερα (747 κάτοικοι). Τὸ ἔμπορικὸν δυναμικὸν εἶναι καὶ ἐδῶ ἄρκετὰ μικρόν: τρία καφενεῖα, ἕκ τῶν ὁποίων τὰ δύο εἶναι συγχρόνως καὶ παντοπωλεῖα, τὸ δὲ τρίτον καὶ κρεοπωλεῖον. Οἱ κάτοικοι μεταβαίνουν συχνὰ εἰς Σοφάδες διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν προμηθειῶν τῶν.

προέλευσις καὶ ἀνάπτυξις μιᾶς ἀγροτικῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας

Αὕτῃ ἡ κοινωνία χωρικῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ μικροῦς ἰδιοκτητῆς οἱ ὅποιοι ἐκμεταλλεῶνται μόνον τῶν τῶν περιουσιῶν τῶν. Πρόκειται διὰ μιάν «ἀγροτικὴν δημοκρατίαν» λίαν πρόσφατον: εἰς τὰ περισσότερα χωρία εἶναι νεώτερα τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν. Ἡ χρονολογία τῆς μεταμορφώσεως αὐτῆς συμπίπτει μὲ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν, τὴν σύμπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν. Ἡ ἀνάμνησις τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν εἶναι παντοῦ ζωηρὰ ὡς σκληροτάτῃ ἐποχῇ. Οἱ Θεσσαλοὶ χωρικοὶ δὲν δύνανται νὰ φαντασθοῦν ὅτι εἰς τὴν Γαλλίαν, τὴν θεωρουμένην ὡς πλουσίαν χώραν, οἱ *μισθωταὶ* γεωργοὶ δύνανται νὰ ζήσουν μὲ ἄρκετην ἄνσιν χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν κυριότητα τοῦ ἐδάφους τοῦ ὁποῖον καλλιεργοῦν. Ἡ λέξις *τσιφλίκι* διατηρεῖ ἀκόμη ἰσχυρὰν τὴν κακὴν τὴν συναισθηματικὴν ἀξίαν.

Ὅλοι αὐταὶ αἱ πολίχνια ὑπῆρξαν κάποτε τσιφλίκια, τῶν ὁποίων τὰ ἴχνη εἶναι ἀκόμη βαθεῶς ἀποτυπωμένα εἰς ὅλον τὸ τοπίον. Οἱ Τούρκοι δὲν ἦσαν οἱ πρῶτοι διδάξαντες: εἰς διαίρεσις τῆς γῆς εἰς μεγάλας ἰδιοκτησίας, ἐφαρμοσθεῖσα ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὑπεβοηθήθη σημαντικῶς διὰ τῆς παρακμῆς τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ μεγάλοι χωροδеспόται, ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴν εἰσπραξίν τῶν φόρων, καθιστάμενοι ὅλον καὶ περισσότερον ἀνεξάρτητοι ἔναντι τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, οἰκιοποιήθησαν τερραστίας ἐκτάσεις. Ὅσον ἐξηγηλεῖτο τὸ Βυζαντινὸν κράτος, τόσον εὐκολώτερον ἐπετύγχανον νὰ σταθεροποιοῦν τὴν ἐξουσίαν τῶν. Ἡ ἀνασφάλεια τὴν ὁ-

ποῖαν ἐδημιουργεῖ ἡ προώθησις τῶν Σλάβων καὶ τῶν Ἄλβανῶν ὑπεχρέωσε τοὺς χωρικοὺς νὰ καταφύγουν εἰς τὴν προστασίαν τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, λαϊκῶν καὶ κληρικῶν (εἰς τὰ μοναστήρια κυρίως τῶν Μετεώρων).

Ἡ περίοδος τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῶν Μετεώρων συμπίπτει ἀκριβῶς μὲ τὸν 14ον αἰῶνα. Τὰ χειρόγραφα¹ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς μᾶς παρουσιάζουν τὴν πεδιάδα, γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μεγάλῃ Βλαχία*, ὡς κατοικοῦμένην ὑπὸ Ἑλλήνων, Ἄλβανῶν, Βλάχων, Σέρβων, Βουλγάρων, πάντων ὑπὸ βαρῦ καθεστῶς δουλοπαροικίας. Τὸ ἔτος 1367, ἡ ὑπὸ μελέτην περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας ἀπεσπάσθη ἐκ τῆς αὐτοκρατορίας, ὁμοῦ μετὰ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν, ὑπὸ τοῦ τσάρου τῶν Σέρβων, Στεφάνου Δουσάν. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὁ υἱὸς τῶν Στεφάνου Οδρόσης ἀπόλωσε τὴν Σερβίαν, μὴ δυνθθεῖς νὰ διατηρήσῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του εἰμ ἴδιον τὴν Θεσσαλίαν καὶ μερικὰ τμήματα τῶν γειτονικῶν περιοχῶν· ἐγκατέστησε τὴν πρωτεύουσάν του εἰς Τρίκαλα καὶ ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων, Σέρβων καὶ πάντων τῶν Ἄλβανῶν. Ἐξ αὐτῶν καταφαίνεται ἡ ἀκριτικὴ θέσις τῆς Θεσσαλίας καὶ αἱ συνέπειαι τῆς ἐπὶ τῆς τύχης τῶν χωρικῶν. Προσσεκολλημένοι εἰς τὴν γῆν, πολοῦμενοι πάντοτε μετ' αὐτῆς, οἱ δουλοπάροικοι αὐτοὶ ἐνεργῶντο εἰς τὸ κτηματολόγιον καὶ τοὺς τίτλους ἐκάστης ἰδιοκτησίας. Πολυαριθμότεροι ἦσαν εἰς τὴν πεδιάδα, ἡ ὅποια ἦτο περισσότερον ἐκτεθειμένη εἰς τὰ ρεῦματα τῶν ἐπιδρομῶν καὶ εὐκολώτερον ἐλεγχομένη, ἐνθ' ἦσαν σπανιώτεροι εἰς τὰ ὄρη, ὅπου κατόρθωσαν νὰ διατηρηθοῦν ὡς *ἐλεύθεροι χωριοί*. Ἄλλα καὶ τοὺς δουλοπαροίκους καὶ τοὺς ἐλεύθερους ἐβάρυνον ἐπαχθεῖς φόροι, παντὸς εἶδους ἄγγραφαί, κατασχέσεις τροφίμων, οἴνου καὶ ἐλαίου, ἐργασίαι εἰς ὀχυρώσεις, δικαίωμα ἐπὶ τῶν ποιμνίων καὶ τῆς νομῆς, *δεκάτη* ἐπὶ τῶν χοίρων, τῶν μελισσῶν καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς υπαίθρου υπετάχθη χωρὶς νὰ ὑποστῇ τὰς κακώσεις τῶν πόλεων. Οἱ Τούρκοι ἀπλῶς ἀντικατέστησαν τοὺς χωροδеспότας. Αἱ μικραὶ ἰδιοκτησίαι ἀφέθησαν εἰς χεῖρας τῶν κτητόρων τῶν ἐπὶ χρεώσει. Αἱ περιουσίαι τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τῶν χωροδеспοτῶν περιήλθον εἰς τὸ Τουρκικὸν κράτος. Αὐτὸ συχνὰ τὰς παρέχώρησεν εἰς στρατιωτικοὺς ἀρχηγούς ὡς ἀνταμοιβὴν διὰ τὰς ὑπηρεσίας τῶν. Ἀργότερον, ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ ἠκολοῦθησαν τὴν κατοῦσαν, ὡς ἄλλοτε οἱ Βυζαντινοὶ, ἠδξήθησαν αἱ ἐξουσίαι τῶν τοπικῶν ὑπαλλήλων, οἱ ὅποιοι ἐσφετερίσθησαν τὰ δικαίωματα ἰδιοκτησίας. Ἡ ἀνατολικὴ Θεσσαλία περιήλθεν οὕτω, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ὑπὸ τὴν *τιμαριωτικὴν* ἐξέαρσιν τοῦ Ἄλλῃ Πασά τῶν Ἰωαννίνων. Οὕτως οἰκιοποιήθη τερραστίας ἐκτάσεις, αἱ

1. L. Heuzey, «Les couvents des Météores en Thessalie», εἰς *Revue archéologique*, 1864.

όποια επανήλθον εις τὸ Τουρκικὸν κράτος μετὰ τὴν κατάλησιν τῆς ἐξουσίας του. Οἱ ἐλευθεροὶ χωρικοὶ ἠμύνθησαν τότε πάλιν μὲ τὸν ἐμπιστευόμεναι τοὺς ἀγρούς των εἰς τὰς μονάς, αἱ ὅποια κατέλειπον εἰς τοὺς χωρικοὺς αὐτοὺς τὴν ἐπιкарτίαν, ὑπὸ συμβόλων προσεγγίζον τὴν πολυετῆ μίσθωσιν (*εμφύτευση*).

Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος ἐγένετο ὄρισμένα μεταρρυθμίσεις, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Tanzimat. Ὁ νόμος τοῦ 1856 τείνει νὰ σταθεροποιήσῃ τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τοὺς πιθανοὺς σφετερισμοὺς, παρεμποδίζον τὴν μεταβολὴν τῶν χωρίων μικροἰδιοκτητῶν καλλιεργητῶν (κεφαλοχόρια) εἰς τσιφλίκια. Συγχρόνως, ὁ νόμος προστατεῖ τὸν καλλιεργητὴν. Τὸ φερμάνιον τοῦ 1860 ρυθμίζει ἐν Θεσσαλίᾳ τὰς σχέσεις μεταξὺ ἰδιοκτητῶν καὶ μισθωτῶν (ἐνοικιαστῶν). Βάσει αὐτοῦ, ὁ ἐπίμορτος γεωργὸς (κολλίγας) δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξώσῃ¹, ἔκτος ἂν δὲν καλλιεργῇ τὴν γῆν ἐπὶ τριετίαν, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ Κορανίου. Οὗτος δικαιοῦται νὰ ποιμαίνῃ τὰ ζῶα του ἐλευθέρως. Ἐπίσης, ἡ καθυστέρησις πληρωμῆς τοῦ ἐνοικίου δὲν δικαιολογεῖ ἔξωσιν. Εἶναι ἄληθές ὅτι, ἂν πιστεύσωμεν τὰς διηγήσεις τῶν περιηγητῶν, ἡ τύχη τῶν χωρικῶν δὲν ἦτο ἀξιολύπητος τότε. Ὁ Heuzey περιγράφει χωρίον, πλησίον τοῦ Παλαμῆ, τὸ ὅποιον διοικεῖ κατὰ τὰς διαθέσεις του μῆτρης ὀλίγον ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ Tanzimat: μετακινεῖ τοὺς ἀνθρώπους του ὅπως αὐτὸς θέλει καὶ φυλακίζει χωρικὸν ἐν τῇ κατηγορίᾳ ὅτι ἠθέλησε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ κτήμα.

Κατὰ τὸν χρόνον προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ Τούρκοι ἀντεπροσέπειον ἐκεῖ τὰ 10% τοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὴν περιοχὴν δὲ τοῦ Τιβνάβου τὰ 30%. Παλαιότερον, τὸ ποσοστὸν αὐτὸ ἦτο μεγαλύτερον, κατὰ τὴν ἀρχὴν δὲ τοῦ 19ου αἰῶνος, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Leake,² ὁθωμανικὰ κτίσματα εἰς πολλὰ χωρία ἐμαρτύρουν τὴν ὑπάρξιν παλαιᾶς ἐγκαταστάσεως τουρκικοῦ πληθυσμοῦ. Ὅλα τὰ τοπωνύμια ἦσαν τότε τουρκικά, ἐξελληνίσθησαν δὲ ἀργότερον. Εἰς Ἅγιον Βησάριον εὐρίσκονται ἀκόμη τὰ εἶρηται δύο ὁθωμανικὸν τεμενῶν (τζαμιά) καὶ ἐνὸς λουτροῦ (χαμὰμ). Εἶναι αὐτὸ ἀρκετὸν διὰ νὰ συμπεράνωμεν τὴν παρουσίαν ἰσχυρᾶς τουρκικῆς μειονότητος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ σπουδαιότης τῆς μειονότητος αὐτῆς ἦτο μεγαλύτερα ἀπὸ τὸν ἀριθμητικὸν ὄγκον τῆς.

Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1881, ἡ ὁποία ἐρρῶθισε τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ θέσις τῶν χωρικῶν εἰς τὰ τσιφλίκια δὲν ἐβελτιώθη. Οἱ ὄροι προέβλεπον τὴν προστασίαν τῶν Τούρκων ἰδιοκτητῶν, κυρίως δὲ εἰσήχθη τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, τὸ ὅποιον οὐδένα περιορισμὸν ἐπιτρέπει εἰς τὰ δι-

καίωματα τοῦ ἰδιοκτήτου. Νέοι Ἕλληνες μεγαλοκτηματῖαι ἀντικατέστησαν τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν Τούρκων καὶ οἱ χωρικοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ κύκωνον ἐκ νέου τὴν ράχιν. Οὕτω ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας ἐδημιούργησεν εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος ἐν ἀγροτικῷ ζήτημα, ἐνῶ εἰς τὰς ἐνωριότερον ἐλευθερωθεῖσας περιοχὰς τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος ἡ ἰσχύς τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας τῶν χωρικῶν ἠμπόδισε τὴν θέσιν τοῦ προβλήματος αὐτοῦ κατὰ τρόπον σοβαρὸν. Ἐκτοσε τὸ ἀγροτικὸν αὐτὸ ζήτημα ἀπεκλήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα «θεσσαλικὸν ζήτημα».

Τὰ τσιφλίκια ἐξεμεταλλεύοντο οὐσιαστικῶς οἱ ἐπίμορτοι γεωργοί. Ἡ ἐπίμορτος ἐνοικίας εἰπραγματοποιεῖτο ὑπὸ δύο κυρίας μορφᾶς: εἰς τὴν πεδιάδα Τρικάλων-Καρδίτσης ἐφηρμόζετο ὁ κανὼν «εἰς τὸ ἐν τρίτον» (τριτάτο), κατὰ τὸν ὅποιον ὁ χωρικός ἐκαλλιέργει δι' ἰδίων μέσων τὴν γῆν τοῦ ἰδιοκτήτου, ἔχοντος δικαίωμα εἰς τὸ τρίτον τῆς συγκομιδῆς. Εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Λαρίσης ἐκυριάρχει ὁ κανὼν «εἰς ἡμισίαν», κατὰ τὸν ὅποιον ὁ ἰδιοκτήτης παρεῖχε τὸν σπόρον καὶ κατέβαλλε ὄρισμένα ἄλλα ἐξόδα. Εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Λαρίσης τὴν διαχείρισιν μέρους τοῦ τσιφλίκιου εἶχον οἱ ἰδιοκτῆται, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκετοὶ δὲν ἐστεροῦντο γεωπονικῶν γνώσεων.

Κατὰ τὰ ἔτη 1886 καὶ 1890 ἐδημοσιεύθησαν νόμοι ἐπιτρέποντες τὴν ἐξαγορὰν τῶν μεγάλων κτημάτων ὑπὸ τῶν καλλιεργητῶν, ἀλλὰ χωρὶς σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Τὸ 1907 ἡ κατάστασις ἤρχισε νὰ ἀλλάξῃ: ἐχειρίσθη τότε νὰ ἐγκατασταθῶν περισσότεροι τῶν 2.500 οἰκογενειῶν αἱ ὁποῖαι ἐξεδιόχθησαν ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ὅταν αὐτὴ προσηρτήθη εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Εἰς τὴν ἐξεταζομένην περιοχὴν ἐδημιουργήθησαν δύο χωρία καὶ κατοικήθησαν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐλθόντων, ἡ Ἀνάβρα καὶ τὸ Νέον Μοναστήριον. Τὸ Κράτος δένειμε πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τὰς ἰδιοκτησίας ἐθνικῶν ὀρητῶν. Ὁ νόμος τοῦ 1909 ἐβaine περαιτέρω, προβλέπων τὴν ἀπαλλοτριώσιν. Ἡ ἐπακολουθήσασα περίοδος πολέμων καὶ ταραχῶν δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ μέχρι τοῦ 1922. Τότε ἡ ἀπαλλοτριώσις κατέστη ἐπιείγουσα, λόγῳ τῆς ἀφίξεως τῶν προσφύγων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ νεήλυδες δὲν ἦσαν πολλοὶ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν: οἱ Τούρκοι εἶχον ἀναχωρήσει πρὸ ἀρκετοῦ χρόνου καὶ τὰ κενὰ των εἶχον ἤδη συμπληρωθῆ. Οὕτω, εἰς τὸ νότιον τοῦ νομοῦ Καρδίτσης εὐρίσκομεν μόνον δύο χωρία προσφύγων ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας: τὸ Καπαδοκικὸν καὶ τὸ Νέον Ἰκόνιον.

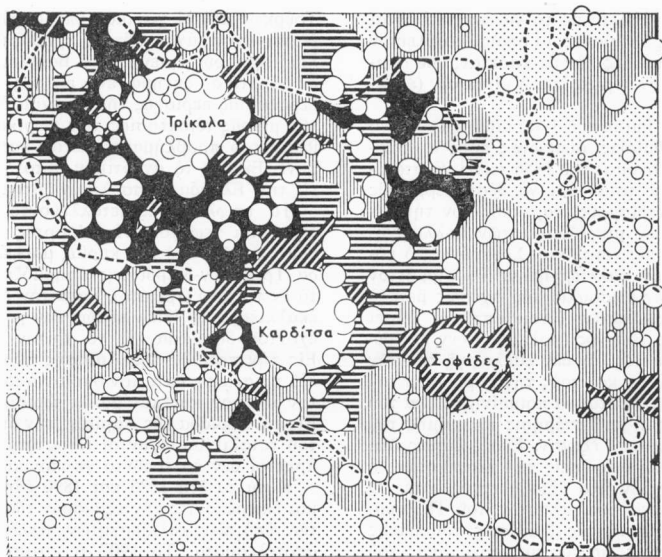
Ἐκ τῶν νόμων τοῦ 1923 ἀπορρέει ὀλόκληρος ἡ σημερινὴ δομὴ τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅλα τὰ τσιφλίκια τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον διανεμηθῆ πρότερον κατηργήθησαν. Εἰς Ἅγιον Βησάριον, π.χ., αἱ ἐγκατασταθεῖσαι κατὰ τὸ 1923 οἰκογενεαὶ ἔλαβον ἐκάστη 113 στρέμματα κατὰ τὸ 1928. Ἡ Ἑλλάς κατέστη ἡ χώρα τῶν μικρῶν ἰδιοκτητῶν καλλιεργητῶν.

1. Ch. Evelpidis, *La réforme agraire en Grèce*, Ἀθήναι 1926.

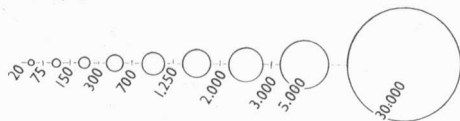
2. Will Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835.

ΠΥΚΝΟΤΗΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

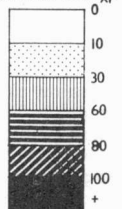
Πληθυσμός

0 5 10 15 20χμ.

--- "Οριον πεδιάδος

Κάτοικοι κατά χμ²

Παρά ταῦτα, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διανομῆς αὐτῆς τῆς γῆς δὲν ἦτο τελεία ἰσότης. Μερικοὶ μεγάλοι ἰδιοκτῆται ἐπέτυχον νὰ διατηρήσουν σημαντικὰς ἐκτάσεις, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ βοσκοτόπων μετρίας ἀξίας, ἢ ὅταν ἡ δημογραφικὴ πίεσις καὶ συνεπῶς ἡ ὄρεξις διὰ γῆν δὲν ἦτο πολὺ μεγάλη, ἢ ἀπλῶς διὰ πολιτικῶν πιέσεων. Οὕτω, εἰς Ἅγιον Βησσαρίον, ἡ οἰκογένεια Ἀγαθοκλῆ, ἡ ὁποία ἦτο τότε ἰδιοκτῆτρια ὀλοκλήρου τοῦ χωρίου, κατάρθωσε νὰ διατηρήσῃ 2.000 στρέμματα, εἰς κτῆμα κείμενον μακρὰν τοῦ χωρίου. Ἀκολουθῶς, μέρος τῶν στρεμμάτων αὐτῶν διενεμήθη εἰς κλήρους, κατόπιν δὲ τὸ ὑπόλοιπον ἐπωλήθη εἰς οἰκογένειαν Βλάχων ποιμένων, ἡ ὁποία

διαχειρίζεται ἀκόμη τὸ κατάλοιπον αὐτοῦ τοσιφλικίῳ. Μερικὰ τοσιφλίκια εἶχον ἐξαγορασθῆ προηγουμένως ὑπὸ κληρῶνων, οἱ ὅποιοι ἔγιναν κάτοχοι ἐκτάσεων ἀναλόγων πρὸς τὰς οικονομικὰς τῶν δυνατότητας, εἰς τὸ γεγονός δὲ αὐτὸ ὀφείλεται ἡ ἐξ ἀρχῆς ὀλιγώτερον ὁμοιόμορφος διανομὴ τῶν ἐκμεταλλεύσεων. Εἰς τὰ χωρία ὅπου κατὰ τὴν διανομὴν ἔλαβεν ἕκαστος ἴσον κλῆρον, οἱ ἐλθόντες ἀργότερον ἔλαβον ἐκ τῶν κοινοτικῶν γαιῶν—ὡς νὰ ἐτιμωροῦντο—μειωμένον κλῆρον. Αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν πρέπει, ἐν τούτοις, νὰ μεταβάλλουν τὴν γενικὴν εἰκόνα τῆς κοινωνίας τῶν χωρικῶν, μετὰ τὴν ἀγροτικὴν μεταρρύθμισιν τὴν ὁποίαν ἐσκιαγραφήσαμεν ἐν ἀρχῇ.

ὁ τεμαχισμὸς τῆς γῆς

Ἀπὸ τοῦ 1928, ἡ κατάστασις ἐξειλιγθῆ πρὸς γενικὴν μείωσιν τῆς μέσης ἐκτάσεως τῶν ἐκμεταλλεύσεων. Αἱ περιοχαὶ αὐταὶ ἐγνώρισαν σημαντικὴν αὐξήσιν πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία μεταβλήθη αἰσθητῶς κατὰ τὴν περίοδον 1940-1950: ὄρισμένα χωρία ἐχρησίμευσαν τότε ὡς κέντρα συμπτύξεως καὶ ἄλλα σχεδὸν ἐξεκενόησαν. Ἐάν ὁμως ἐξετάσωμεν σύνολον 23 κοινοτήτων τῆς πεδιάδος, ἔχομεν διὰ τὴν περίοδον 1941-1961 αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ 9,9%, ἥτοι 0,5% ἐτησίως. Τὸ μικρὸν ποσοστὸν τῆς αὐξήσεως αὐτῆς διὰ περίοδον εἴκοσιν ἐτῶν ἐξηγεῖται ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ πολέμου, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν μεταναστεύσεων. Πράγματι, ὁ ἀριθμὸς τῶν γεννήσεων εἶναι σημαντικὸς: διὰ τὸ χωρίον Γεφύρια, τὸ ποσοστὸν μέσης γεννητικότητος κατὰ τὴν περίοδον 1950-1963 εἶναι 23⁹/₁₀₀ καὶ τὸ ποσοστὸν μέσης θνησιμότητος κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον 6⁰/₁₀₀. Ἐπομένως τὰ Γεφύρια εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν λίαν ἀντιπροσωπευτικὰ διὰ τὴν ζώνην μας. Ἡ φυσικὴ αὐξήσις (1,7% ἐτησίως) εἶναι κατὰ πολὺ ἀνωτέρα τῆς πραγματικῆς αὐξήσεως (0,8% ἐτησίως), πρᾶγμα τὸ ὅποιον προϋποθέτει σημαντικὴν μετανάστευσιν. Διὰ τὴν εἰκοσαετιάν 1940-1960, εἰς τὴν ὑπὸ μελέτην περιοχὴν, ἡ αὐξήσις κατανέμεται μὲ μεγάλην ἀνισότητα, καθ' ὅσον εἰς μερικὰς ἀγροτικὰς κοινότητες εἶναι 45%, ἐνῶ εἰς ἄλλας ὑπάρχει ἐλαφρὰ μείωσις. Αἱ διαφοραὶ αὐταὶ ὀφείλουται ἐνίοτε εἰς τὰς πολεμικὰς περιπετειάς, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἀνισοὶν οικονομικὴν ἐξέλιξιν, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω. Τὴν μεγαλύτεραν αὐξήσιν ἐγνώρισαν ὄχι αἱ κομποπόλεις, ὡς οἱ Σοφάδες, ὅπου ζῆ πολυἀριθμὸς μὴ γεωργικὸς πληθυσμὸς, ἀλλὰ κοινότητες καθαρῶς γεωργικαί, εἰς τὰς ὁποίας διὰ νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ πρόβλημα ἔπρεπε νὰ διαιρεθοῦν αἱ ἐκμεταλλεύσεις, ὁ δὲ τεμαχισμὸς τῶν ἠδῆξήη περαιτέρω.

Τὸ ἔθιμον τῆς προίκου, ὡς ἐφαρμόζεται ἐνταῦθα, συμβάλλει ἐπίσης εἰς τὸν τεμαχισμὸν αὐτόν.¹ Ἡ νύμφη συναποκομίζει εἰς τὴν νέαν ἐστίαν τῆς τὴν προίκου τὴν ὅποιαν εἶχεν ὑφάνει εἰς τὸν ἀργαλειὸν τῆς ἐπὶ ἔτη, καθὼς καὶ μερικὰ στρέμματα γῆς, ἀναλόγως τῆς κτηματικῆς περιουσίας τοῦ πατρὸς τῆς. Ἡ προίξ ἀποτελεῖ μόνιμον φροντίδα τοῦ Θεσσαλοῦ χωρικοῦ, ἰδίως δταν συμβῆ νὰ ἔχη πολλὰς θυγατέρας. Τὸ μέγεθός τῆς εἰς γῆν ποικίλλει, ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ἐξαρλουταὶ δὲ ἡ συνήθεια νὰ δίδεται μᾶλλον ὄρισμένον χρηματικὸν ποσόν, τὸ ὅποιον ἐνίοτε ὑπολογίζουσι ἀκόμη εἰς χρυσὰς λίρας. Ἐπειδὴ ὁ γάμος γίνεται συχνὰ μεταξὺ νέων ἐκ γειτονικῶν χωριῶν, εἶναι πλεῖστα αἱ ἐκμεταλλεύσεις αἱ ὁποιαὶ διασκορπίζονται εἰς πολλὰς κοινότητες. Ἀσφαλῶς, ἐπιχειροῦν κατόπιν νὰ προβοῦν εἰς ἀν-

ταλλαγὰς ἀγρῶν, ἢ εἰς ἐπαναγοράν, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι εὐκόλον ἔργον.

Παρὰ ταῦτα, αἱ ἐκμεταλλεύσεις ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν, διὰ τὰ ἑλληνικὰ μέτρα, σημαντικὸν μέγεθος. Αἱ στατιστικαὶ ἀναφέρουν ὅτι εἰς τὸν νομόν Καρδίτσης κάθε οἰκογένεια κατέχει κατὰ μέσον ὄρον 40 στρέμματα, ἐνῶ διὰ τὸ σύνολον τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐπιφάνεια αὐτὴ εἶναι μόνον 27 στρέμματα. Εἰς μερικὰς κοινότητες, ὁ μέσος ὄρος τῶν ἐκμεταλλεύσεων φθάνει σχεδὸν τὰ 100 στρέμματα. Ἡ στατιστικὴ χαρακτηρίζει, ἐξ ἄλλου, ὡς ἀγροτικὰς ἐκμεταλλεύσεις καὶ τοὺς ἀγρούς ἀπομαχῶν ἀγροτῶν ἢ ἀνθρώπων τῶν ὁποίων ἡ κυρία πρόσοδος δὲν εἶναι γεωργικὴ, αὐτὸ δὲ συντελεῖ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ μέσου ὄρου ἐκτάσεων κατὰ ἐκμετάλλευσιν. Αἱ περισσότεραι οἰκογένειαι διαθέτουσι πρᾶγματι ἔκτασιν 60 ἕως 100 στρεμμάτων.

Τοῦτο ὁφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι, εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς πεδιάδος, ἡ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ παραμένει μικρὰ, κυμαινομένη συχνὰ μεταξὺ 20 καὶ 40 κατοίκων κατὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον, ἐάν ἐξαίρεσωμεν τοὺς Σοφάδες, οἱ ὁποιοὶ ἄσκουσι τὸν ρόλον μικρὰς πόλεως. Ἐπομένως, ἡ ἀναλογία τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν εἶναι μεγάλη, ἀνωτέρα τῶν 80% εἰς τὰς κοινότητες τῆς πεδιάδος. Ἡ σχετικῶς μικρὰ αὐτὴ πυκνότης πληθυσμοῦ δημιουργεῖ ζῶραν ἀντίθεσιν διὰ τὸ νότιον τῆς πεδιάδος ὡς πρὸς τὸ βόρειον, τὸ ὅποιον ἐπεκτείνεται ἐκ Καρδίτσης πρὸς Τρίκαλα καὶ πέραν αὐτῶν. Ἡ ἀρκετὰ μικρὰ αὐτὴ πυκνότης συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἐκτατικὴν μᾶλλον καλλιέργειαν.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

“κάμπος”

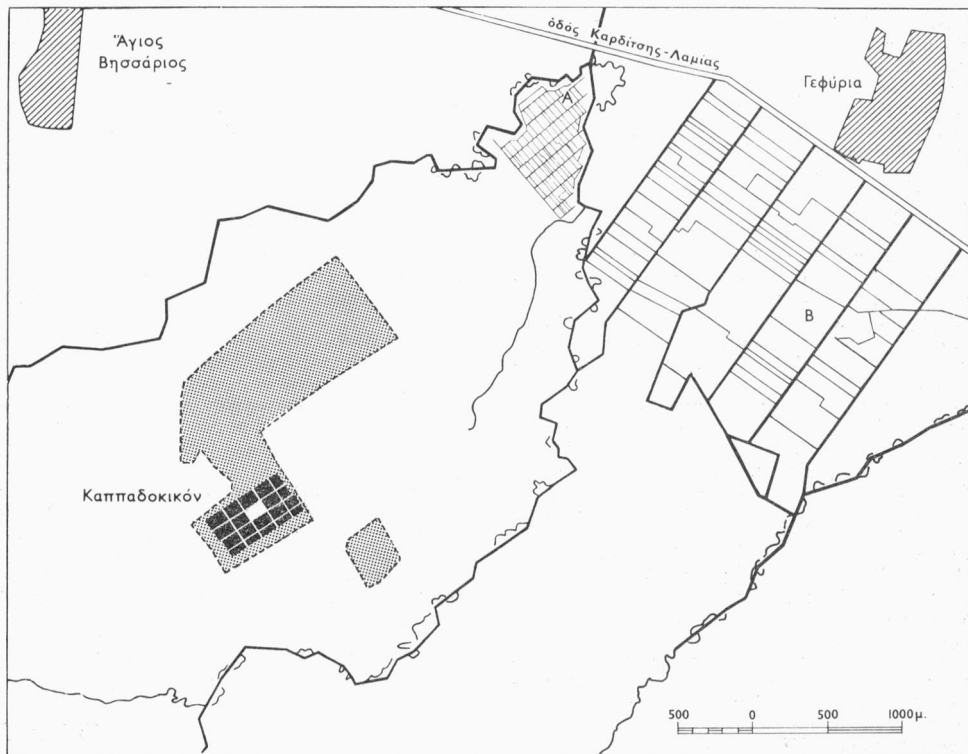
Ἡ γωνία αὐτὴ τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος εἶναι μία *champagne* ὁμοία πρὸς ἐκείνας τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης, τόσον κατὰ τὴν ὄψιν τῶν τοπίων τῆς ὅσον καὶ κατὰ τὴν κοινοτικὴν ὀργάνωσιν. Οἱ Ἑλληνες ὀνομάζουσι «κάμπος» (ἐκ τοῦ λατινικοῦ *campus*) τὴν γυμνὴν αὐτὴν πεδιάδα, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ὄρος τὸ ὅποιον τὴν περιβάλλει. Ὁ ἀποψιλωμένος εὐρὺς ὄριζον ἐκτείνεται μέχρι τῆς Πίνδου, μόλις διακοπτόμενος ὑπὸ δένδρον κατὰ μῆκος τῶν ρυάκων καὶ ὑπὸ πυκνοτέρων συστάδων εἰς τὰ χωρία. Οἱ ἄγροί εἶναι ὅλοι ἀπερίφρακτοι, ἐν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ζώνην τῶν Τρικάλων, ἡ ὁποία διακοπτεται ὑπὸ ἀρθρωτέρας βλαστῆσεως καὶ ἀποβαίνει προοδευτικῶς περιοχὴ περιφράκτων ἀγρῶν καὶ βοσκοτόπων (*bocage*).

Ἡ ἀπογυμνωμένη αὐτὴ περιοχὴ ὑπέκειτο πρὸ ὀλίγου χρόνου εἰς ὅλας τὰς συλλογικὰς ὑποχρεώσεις αἱ ὁποιαὶ συνόδευον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην τὸ παραδοσιακὸν σύστημα τῶν «ἀπεριφράκτων ἀγρῶν».

Ἡ πρώτη ὑποχρέωσις εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ ἀμει-

1. Ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῆς ἀγροτικῆς Ἑλλάδος. Παράβαλε E. Friedl, *Dowry and Inheritance in Modern Greece*, Paris 1963.

ΤΕΜΑΧΙΣΜΟΣ ΑΓΡΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΔΙΑΔΑ ΚΑΡΔΙΤΗΣΗΣ

Δύο παραδείγματα τεμαχισμού ἀγρῶν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Καρδίτσης: (Α) ἑκτάσις λίαν τεμαχισμένη, ἀνήκουσα εἰς τὸ προσφυγικὸν χωρίον Καππαδοκικόν (Β) ἑκτάσις μεγαλυτέρων ἀγρῶν, μετὰ τὸν ἀναδασμόν, προσηρμοσμένη εἰς τὰ ἔργα ἀποστραγγίσεως, ἀνήκουσα εἰς τὰ Γεφύρια.

ψισπορά. Ἡ τοπικὴ ὀνομασία τῆς («σύστημα ντάμκας») εἶναι ἀκόμη γνωστὴ εἰς τοὺς χωρικοὺς. Ἐπίσης εἶναι γνωστὰ τὰ ὄρια τῶν παλαιῶν ἀγρῶν τῆς ἀμειψισπορᾶς (ντάμκες). Ἡ ἀμειψισπορά αὐτὴ εἶναι τριετοῦς κύκλου. Τὸ χωρίον Γεφύρια ἀποτελεῖ ἓν καλὸν παράδειγμα. Σχεδὸν τὸ τρίτον τῶν ἑκτάσεων εἰς τὴν κοινότητα, ἧτοι 7.000 στρέμματα ἐπὶ 24.000, ἀπετελεῖτο ἀπὸ βοσκοτόπους ὀρισθέντας ὑπὸ τῶν χωρικῶν καὶ δὲν ὑπέκειτο εἰς ἀμειψισποράν. Εἰς τὴν

περίπτωσιν τοῦ χωρίου αὐτοῦ δὲν ἐπρόκειτο περὶ βοσκοτόπων ἀνηκόντων εἰς τὴν κοινότητα, ἀλλὰ περὶ ἰδιωτικῶν, τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι ἀφιέρωναν εἰς κοινὴν βοσκὴν τῶν ποιμνίων των, ἡ δὲ ἀπόφασις ἐλήφθη κατὰ τὸν χρόνον τῆς καταργήσεως τοῦ τσιφλικίου, τὸ 1907. Τὸ ὑπόλοιπον τῶν ἑκτάσεων διηρεῖτο εἰς τρία τμήματα (ντάμκες): διὰ τὸν σίτον, σπειρόμενον τὸν Νοέμβριον καὶ συλλεγόμενον τὸν Ἰούνιον τοῦ ἐπομένου ἔτους· διὰ τὴν σησάμην, σπει.

ρομένην τὸν Μάιον καὶ συλλεγομένην τὸν Σεπτέμβριον δι' ἀγρανάπαισι, ἡ ὁποία προσεφέρετο εἰς τὰ ζῆφα τοῦ χωρίου. Οὕτω, σημαντικὴ ἔκτασις ἀφιερουτο εἰς τὴν κτηνοτροφίαν, περιλαμβανούσα ἀγρاناπαύσεις καὶ μονίμους βοσκοτόπους· ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου μέχρι τοῦ Μαΐου τὸ ἐπομένον ἔτους, ἦτοι ἐπὶ ἔνδεκα μῆνας, ἡ ἔκτασις αὐτῆ ἦτο σημαντικότερα, δεδομένου ὅτι τότε ἐπὶ ἑνὸς ἐκ τῶν τριῶν τμημάτων ὁ οἶτος εἶχε συλλεγῆ καὶ ἡ σισάμη δὲν εἶχεν ἀκόμη σπαρῆ. Βεβαίως, τὸ σύστημα αὐτὸ προϋπέθετε τὴν ἀπαγόρευσιν περιφράξεως καὶ αὐστηρὰν πειθαρχίαν.

Ἡ τριετής ὑποχρεωτικὴ ἀμειψισPORά συνωδεύετο ὑπὸ τῆς κοινῆς φυλάξεως τῶν ποιμνίων, ἡ ὁποία ἀνετίθετο εἰς ποιμένους ἀμειβομένους ὑπὸ ἐκάστης οἰκογενείας εἰς εἶδος, συχνότερον εἰς σίτον, ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζῶων τῆς.

Ὅλον αὐτὸ τὸ σύστημα, τὸ ὅποιο, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν περιορίσθη εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀλλὰ ἐπεξετάθη εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, δὲν εἶναι πρόσφατον. Αἱ ἀπαραίτητοι ὅμως ἱστορικαὶ μελέται διὰ τὴν διευκρίνησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀναμένου τὴν πραγματοποιήσιν τῶν. Τὸ σύστημα αὐτὸ διτηρήθη εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἐπὶ πολὺ, καθ' ὅσον ἡ τριετής ἀμειψισPORά ἐφηρμοζέτο ἀκόμη περὶ τὸ ἔτος 1950 εἰς τὸ νότιον τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίτσης. Σήμερον ὅμως, καίτοι τὰ ὄρια τοῦ παλαιοῦ συστήματος εἶναι ἀκόμη ὁρατὰ εἰς τὴν διανομὴν τῶν καλλιεργειῶν, ἐμπράκτως ἡ ἀμειψισPORά καταδικάζεται, καὶ εἰς χωρία ὅπου τηρεῖται πιστῶς ἢ παραδοσιακῶς οἰκονομία.

Ἀπὸ κάθε ἄποψιν, τὸ ἔτος 1950 εἶναι θεμελιώδης χρονολογία διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὡς καὶ ἐκείνη τῆς καταστροφῆς τοῦ 1922.

ὁ ἀναδασμὸς

Τὸ ἔτος 1950 εὐρίσκειται εἰς τὸ τέλος ταραχῶδους περιόδου. Ἄμυνα κατὰ τῆς Ἰταλίας καὶ Γερμανίας, ἀντίστασις κατὰ τῶν κατακτητῶν Ἰταλῶν, Γερμανῶν, Ἀλβανῶν καὶ Βουλγάρων, ἀνταρτοπόλεμος: ὅλα αὐτὰ ἄφησαν ἴχνη. Ἡ Πίνδος ἐχρησίμευσεν ὡς καταφύγιον τῶν ἀνταρτῶν καὶ ἡ Κυβέρνησις, διὰ νὰ διακόψῃ τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῶν, ἐξέκένωσε κατὰ τὴν περίοδον 1946-1950 τὰ χωρία τῶν ὑπορειῶν καὶ συνεκέντρωσε τὸν πληθυσμὸν εἰς τὰς κομποπόλεις τῆς πεδιάδος, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὄλιγα στρατόπεδα καὶ μικρὰς ὀχρῶσεις διὰ τὴν προστασίαν τῶν. Ἐπὶ πέντε ἔτη οἱ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ δρους ἄγροὶ δὲν ἐκαλλιεργήθησαν. Εἰς τὴν ὑπόλοιπον πεδιάδα, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1946-1950 ἐφηρμόσθησαν καλλιέργειαι μόνον διὰ πρῶτας ἀνάγκας καὶ κυρίως εἰς δημητριακά. Τὰ χωρία τὰ ὁποῖα πρὸ τοῦ 1940 ἀπέζον ἐκ τοῦ καπνοῦ ἢ ἐκαλλιέργουν ὀλίγον βάμβακα—συνήθειαι λίαν παλαιαί, εἰσαχθεῖσαι ὑπὸ τῶν Τούρκων—ἐπανήλθον εἰς κλειστὴν οἰκονομίαν δια-

τροφῆς. Αἱ συνήθειαι ὑποχρεωτικῆς ἀμειψισPORᾶς παρετάθησαν οὕτω λόγω τῆς περιόδου ἀνασφαλείας. Πρέπει νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι αἱ μέθοδοι αὐταὶ ἀρμόζου εἰς περιόδους ἀβεβαιότητος, ὅτε ἡ κοινότης ἀναδιπλοῦται εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς.

Τὸ ἔτος 1950 σημειώθη τὴν ἐναρξιν περιόδου οἰκονομικῆς σταθεροποιήσεως, τὴν μακροτέραν ἴσως τὴν ὁποῖαν ἡ περιοχὴ αὐτῆ ἐγνώρισεν ἀπὸ τῆς προσοτήσεως τῆς εἰς τὴν ἀνεξάρτητον Ἑλλάδα καὶ πιθανὸν ἀπὸ μακροῦ πρότερον. Αἱ ἀνταλλαγαὶ μετὰ τῆς λοιπῆς Χώρας ἐπαναρχίζουν καί, με αὐτάς, ἐπέρχεται ταχεῖα ἡ ἐξέλιξις.

Ὁ ἀναδασμὸς εἶναι αἰτία καί, συγχρόνως, συνέπεια τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς. Τὸ σύστημα τῆς τριετοῦς ἀμειψισPORᾶς προϋπέθετε διατήρησιν τῶν ἰδίων καλλιεργειῶν καὶ ἀπαγόρευσιν τῆς περιφράξεως. Ἀπέκλειε πρωτότυπα γεωργικὰ πειράματα. Καθίστα ἐπίσης δυσχερῆ τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἀγρاناπαύσεως. Τὸ σύστημα αὐτὸ διτηρήθη περισσότερο ἢ ὀλιγότερο, ἀναλόγως τῶν περιοχῶν τῆς πεδιάδος: ὑπεχώρησεν ἐνωρίς ἐκεῖ ὅπου οἱ Τούρκοι εἶχον εἰσαγάγει καπνὸν ἢ βάμβακα, ἐνῶ ἐπεβίωσεν εἰς ἀγροὺς μὲ δημητριακά. Αἱ νέα καλλιέργειαι ἀποδιοργάνωσαν τοὺς ἀγροὺς-ντάμκες καὶ διετάραξαν τὴν ἐναλλαγὴν: πράγματι, φυτεύουν καπνὸν ἢ βάμβακα εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνεχῶς.

Ἡ ἀμειψισPORά ἦτο ἐπίσης ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἄρδυσιν, ἡ ὁποία προϋποθέτει διάνοξιν φρεάτων ἢ διαρύνων συνεχῶς χερσημοποιήσεως. Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἡ παλαιὰ ἀπὸ κοινοῦ ὀργάνωσις εἶχε καταντήσει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, νεκρὸν γράμμα κατὰ τὸν χρόνον ἐνάρξεως τοῦ ἀναδασμοῦ. Ἡ ἀνάγκη πρὸς ἀναδασμὸν ἐγίνετο μεγαλυτέρα, ὅσον ἡ δημογραφικὴ αὐξήσις καὶ τὰ ἔθιμα διαιρέσεως τῆς ἐκμεταλλείσεως, εἰδικότερον διὰ τὴν ἀπόδοσιν προικῶς, κατέληγον εἰς αὐξανόμενον τεμαχισμόν: ἰδιοκτητῆς 70 στρεμμάτων ὑποχρεοῦται νὰ καλλιεργῇ ἐννέα τεμάχια.

Αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας προέβησαν εἰς τὸν ἀναδασμὸν, πρωτίστως τῶν πεδινῶν περιοχῶν, αὐτὸ δὲ ἐπετεύχθη μὲ ταχὺν ρυθμὸν εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἐπὶ 25 χωρίων τοῦ νοτίου τμήματος τῆς πεδιάδος Καρδίτσης, εἰς ἔνδεκα ἐπραγματοποιήθη ὁ ἀναδασμὸς καὶ εἰς ἐννέα ἐπραγματοποιεῖτο κατὰ τὸ ἔτος 1964. Ἡ ὁμοιομορφία τῶν ἔδαφον καὶ ὁ μεγάλος βαθμὸς τεμαχισμοῦ διηκκόλυναν τὸ ἔργον. Ὁ ἀναδασμὸς πραγματοποιεῖται ὅταν 51% τοῦλάχιστον τῶν ἰδιοκτητῶν, κατόχων τῶν 51% τοῦλάχιστον τῶν γαιῶν, τὸ ζητοῦν. Πρὸ ἔτων, μετὰ τὴν ποιοτικὴν κατάταξιν τῶν ἔδαφον, διένειμαν τὸ σύνολον, δίδοντες εἰς κάθε γεωργικὴν οἰκογένειαν τρία τεμάχια, διαφόρου ποιότητος, εἰς ἀπόστασιν μετὰξὺ τῶν, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ δυνατότης ἀμειψισPORᾶς. Αὐτὸ ἔγινε, π.χ., εἰς τὰ Γεφύρια. Κατόπιν ὅμως προσεπάθησαν νὰ ἀπλοποιήσουν περισσότερο τὸ σχέδιον τοῦ τεμαχισμοῦ, ἐλαττοῦντες τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγρῶν κάθε

μεταμορφώσεις εις την γεωργίαν

Μία εκ των πρώτων συνεπειών τῶν ἀναδασμῶν τῶν ἀρχῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐλάττωσις τῆς κτηνοτροφίας. Αἱ μεγάλα ἐκτάσεις αἱ ὁποῖαι προορίζονται διὰ τὰ ποιμνία προϋποθέτουσιν σημαντικὸν ἀριθμὸν ζῶων. Ἡ Θεσσαλία εἶναι ὀνομαστὴ διὰ τοὺς ἵππους ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Κατὰ τὰς ἡμέρας μας, μᾶλλον τὰ βοοειδῆ καὶ τὰ πρόβατα εὐρίσκονται εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Θεσσαλίας. Μόνον ὁ νομὸς Καρδίτσης ἀριθμῆται πλέον τῶν 50.000 βοοειδῶν, ἐκ τῶν ὁποίων 38.000 εὐρίσκονται εἰς τὰς κοινότητας τῆς πεδιάδος. Οὕτω, ὁ πραγματικοποιούμενος σήμερον ἀναδασμὸς ἐπιφέρει ἐλάττωσιν τῶν ἐκτάσεων διὰ τὰ ζῶα.

Εἰς τὴν Γεφύρια, π.χ., ὅπου ὁ ἀναδασμὸς ἔγινεν ἀπὸ τοῦ 1956, δὲν ὑπῆρχον πρὸ αὐτῶν βοσκοτόπων ἀνήκοντες εἰς τὴν κοινότητα, ἀλλὰ μόνον ἰδιωτικαὶ ἐκτάσεις τὰς ὁποίας κατέλειπον οἱ γεωργοὶ ἀκαλλιεργήτους, μὲ κοινήν συμφωνίαν, διὰ τὴν νομὴν τῶν ποιμνίων τῶν. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἡ συμφωνία αὕτη δὲν ἀνενεώθη εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀναδασμοῦ, ἕκαστος ἐκτοτε ὀφείλει νὰ τρέφῃ ὁ ἴδιος τὰ ζῶα του. Ἐπίσης, ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τεμαχίων καθίστα δυσχερῆ τὴν ἀνασυστάσιν μεγάλων βοσκοτόπων.

Τὸ νέον αὐτὸ σύστημα δὲν νηρόσθηνε τοὺς γεωργικοὺς ἐργάτας, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ συντήρησις μερικῶν ἀγελάδων καὶ πρόβατων ἦτο σημαντικὴ πρὸς τοσοῦτον. Κάθε γεωργὸς ἀπέκτησε μικρὸν λιβάδιον ἐντὸς τοῦ κτήματός του καὶ ἡ φύλαξις τῶν ποιμνίων δὲν εἶναι δυνατόν πλέον νὰ ἀνατεθῇ εἰς κοινούς ποιμένας. Κάθε οἰκογένεια ὀφείλει νὰ φυλάττῃ τὰ ἴδια καὶ τὰς ζῶα. Δένουν τὴν ἀγελάδα εἰς τὸν πάσσαλον ἐπειδὴ ὅμως ἡ γλῶθι σπανίζει, πρέπει νὰ ἀλλάσσουν τὴν θέσιν του πολλάκις τῆς ἡμέρας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλει διὰ τὸν χωρικόν, εἰς περιοχὴν πυκνοκατοικημένην, μετακινήσεις καὶ χιλιόμετρον ἀκόμη. Συχνότερον, ἀκολουθοῦν τὴν παλαιὰν μέθοδον: κάποιος ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν, παιδίον κατὰ τὰς διακοπὰς, ἐνίοτε γέρον, ἀλλὰ συχνὰ ἀνὴρ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας του, φυλάττει δύο ἢ τρεῖς ἀγελάδας. Εὐτυχῶς, ἡ περίοδος ἐλλείψεως γλῶθις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ βόσκησις γίνεται ἀπαραίτητος εἰς καλαμῶν μετὰ τὸν θερισμόν, συμπίπτει μὲ τὰς σχολικὰς διακοπὰς, ἀλλὰ, ὁπωσδήποτε, ἡ ἀποδοτικότης τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἶναι ἀμφίβολος.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀτυχῶν αὐτῶν συνεπειῶν, αἱ γεωργικαὶ ὑπηρεσίαι προσπαθοῦν τώρα νὰ συστήσουν εἰς κάθε χωρίον, μετὰ τὸν ἀναδασμόν, κοινωτικὸς βοσκοτόπους. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀφήνουν ἀκαλλιέργητον μέγα τμήμα γῆς, δηλαδὴ διατηροῦν, διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς κτηνοτροφίας, τὸν ἐκτατικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀγροτικῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Ἡ ἀγρογνάπανσις, ἐξ ἄλλου, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πλέον τεχνικὸς ἀναγκαῖα μετὰ τὸν ἀναδασμόν, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκλείψῃ τελείως ἢ τοὐλάχιστον νὰ καλύπτῃ περιορισμένην μόνον ἕκτασιν, καθ' ὅσον τὰ

χημικὰ λιπάσματα ἐπιτρέπουν σήμερον τὴν βελτίωσιν τῶν ἐδαφῶν. Κάθε χωρικὸς ὅμως ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀγρογνάπανσιν εἰς τὸ σύστημα καλλιεργείας του, ὅχι διὰ νὰ ἀναπαύθῃ τὸ ἔδαφος, ἀλλὰ διὰ νὰ τραφοῦν τὰ ζῶα του. Ἡ ἀγρογνάπανσις αὕτη, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ θεσσαλικὸν κλίμα, παράγει ὀλίγον καὶ κακῆς ποιότητος χόρτον. Διὰ νὰ μὴ ἀποτελῇ ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας, ὁ ἀναδασμὸς πρέπει νὰ εὐνοήσῃ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν κτηνοτροφικῶν φυτῶν. Ὅσον βελτιοῦνται τὰ βοοειδῆ, ἡ ἐξάπλωσις αὕτη καθίσταται ἀπαραίτητος.

Χάρις εἰς τὴν τεχνητὴν γονιμοποίησιν, ἡ ὁποία υἰοθετήθη προοδευτικῶς ἀπὸ τινος ἐτῶν, τὸ τοπικὸν εἶδος ἀγελάδος, μικροῦ ἀναστήματος, μικρὰς ἀποδόσεως γάλακτος καὶ διαπλάσεως ἣ ὁποία ἀποκλείει μεγάλαν παραγωγὴν κρέατος, ἀντικαταστάθη ὑπὸ προϊόντων διασταυρώσεως ἐμβατικῶν «Schwyz» καλυτέρως διαπλάσεως. Ἐπειδὴ τὰ ζῶα αὐτὰ δὲν ἱκανοποιοῦνται μὲ τὸν σκληρὸν χόρτον τῆς θεσσαλικῆς στέππας, ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῇ ἡ τροφὴ τῶν μὲ κριθῆν, ἀραβόσιτον καὶ ἄλλα κτηνοτροφικὰ φυτὰ, τὰ ὁποῖα εἰς ἕτος μετρίων βροχοπτώσεων δὲν δύνανται νὰ ἀναπτυχθοῦν ἄνευ ἀρδεύσεως.

Ἀκριβὸς ὁ ἀναδασμὸς ἐπέτρεπε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀρδεύσεως. Ἡ παρουσία ὑπογείων ὑδάτων τῶν ὁποίων ἡ στάθμη κεῖται σχετικῶς πλησίον τῆς ἐπιφανείας, ἔστω καὶ ὀλίγον μόνον ἐνδοικῆ διὰ τὴν δημιουργίαν εὐφθόρων καλλιεργησίμων ἐδαφῶν, θὰ ἐπέτρεπε τοὐλάχιστον, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὀργανώσεως τῆς ἀποστραγγίσεως, τὴν ἀρδευσιν τῶν ἀγρῶν. Πράγματι, ὑπάρχει ὕδωρ παντοῦ, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ θέρος. Τὸ βάθος του ποικίλλει κατὰ τόπους, ἀλλὰ εἰς τὸ μῆμα αὐτὸ τῆς πεδιάδος οὐδέποτε ὑπερβαίνει τὰ 15 μέτρα. Οὕτω, ἀρκεῖ ἡ ἀπόκτησις χωσισθηροῦ σωλήνος καὶ ἀντλίας μὲ κινητήρα διὰ τὴν ἀρδευσιν τοῦ ἀγροῦ. Ἡ μέθοδος αὕτη τεχνητῆς βροχῆς εἶναι ἡ πλέον διαδεδομένη, διότι δὲν ἀπαιτεῖ ἰσοστάθμισιν τοῦ πεδίου. Βεβαίως, τὰ ἀποθέματα τῶν ὑπογείων ὑδάτων δὲν εἶναι ἀνεξάντλητα καὶ οἱ μηχανικοὶ προβλέπουν ὅτι μετὰ τινα ἔτη ἡ στάθμη τοῦ ὕδατος κινδυνεύει νὰ κατέλθῃ, ὅσον ἐπεκτείνονται αἱ ἀρδεύσεις. Ἡ λύσις θὰ ἦτο ἡ κατασκευὴ φραγμάτων-δεξαμενῶν εἰς τοὺς ποταμοὺς οἱ ὁποῖοι κατέρχονται ἐκ τῆς Πίνδου, πρὸ τῆς ἐξόδου τῶν ἐκ τοῦ ὄρους. Τὸ πρῶτον μικρὸν ἔργον κατασκευάσθη πρὸ τοῦ χωρίου Κέρος. Τὸ ἐκτελούμενον ἐν τῷ μεταξὺ μέγα ἔργον εἶναι αἱ διώρυγες αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπιτρέψουν τὴν χρησιμοποίησιν διὰ τὰς γεωργικὰς ἀνάγκας, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Καρδίτσης, τῶν ὑδάτων τοῦ Μέγδοβα, μετὰ τὴν διόδον τῶν ἀπὸ τοὺς στροβίλους τοῦ ὑδροηλεκτρικοῦ ἐργοστασίου.

Ἀλλὰ μὲρὶ σήμερον (1964) ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀρδεύσεως δὲν συνδέεται μὲ μεγάλα ἔργα. Παραμένει ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις. Ὅποιοι διαθέτει χρῆματα πρὸς ἀγορὰν ἀντλίας καὶ συστημάτων ἀρδεύσεως διὰ τεχνητῆς βροχῆς ἢ ἀποφασίζει νὰ δανεισθῇ τὸ ποσὸν

αὐτό, δὲν ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει ἄλλα ἔξοδα: τὸ ὕδωρ παρέχεται δωρεάν καὶ ἡ χρῆσις του δὲν ὑπόκειται εἰς περιορισμούς. Οὕτω ἡ ἄρδευσις προοδεύει κατὰ τρόπον λίαν ἀκανόνιστον. Ποτίσθων μόνον οἱ ἔχοντες συγχρόνως τὰ οικονομικὰ μέσα καὶ τὴν ἐπιθυμίαν. Εἰς κάθε χωρίον ὑπάρχουν ἐκμεταλλεύσεις μὲ ἐξοπλισμὸν τεχνητῆς βροχῆς. Αἱ σπουδαιότεραι συνήθως εἶναι ὅσαι ἀποθέτουν πρὸς τοῦτο μερικὰ κεφάλαια καὶ ἐκτάσεις συγκεντρωμέναις ἀρκετὰς διὰ νὰ δικαιολογήσων παρομοίαν ἐγκατάστασιν. Ἐξ ἄλλου, μερικοὶ ἀρκοῦνται εἰς τὴν τοποθέτησιν ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ των συστήματος παροχῆς ὕδατος καταλλήλου βάθους καὶ δανείζονται ἐκ τῶν γειτόνων τὴν ἀντίληψιν καὶ τοὺς σωλήνας ἄρδευσεως. Ἡ ἄρδευσις ἀνεπτύχθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς πεδιάδος καὶ κατὰ μήκος τῆς κοιλάδος τοῦ Ἐνιπέως, ὅπου ἡ *φρασὴ ἀποροῆ* ἦτο ἱκανοποιητικὴ καὶ δὲν ἀπῆτει μεγάλας ἐργασίας. Ἄλλου ἡ ἄρδευσις ἀποτελεῖ ἐξαιρέσιν καὶ εἶναι ἀκόμη ἔργον μεμονωμένου ἰδιοκτιτῶν. Ἡ πρόσφατος ἐφαρμογὴ τῆς ἄρδευσεως αὐτῆς καὶ ἡ ἑλλειψις παραδόσεως μεταξὺ τῶν χωρικῶν δημιουργοῦν τὰς ἰδιομορφίας τῶν νέων ἄρδευομένων περιοχῶν. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀναλογία τῆς ἄρδευομένης γῆς φθάνει τὰ 30%-40% τῆς ὀλικῆς ἐκτάσεως, δὲν ἐπιτυγχάνεται ἡ δημιουργία τοπίου *huerta*. Ἡ ἀκανόνιστος ἄρδευσις ἐπέτρεψε τὴν φύτευσιν ὀπωροφόρων δένδρων καὶ τὴν καλλιέργειαν εἰς μεγάλην κλίμακα τοῦ βάμβακος καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τοῦ ζαχαροτεύλου καὶ τοῦ ἄρδευομένου καπνοῦ. Ἀλλὰ ἡ ἄρδευσις παραμένει διὰ τὸν χωρικὸν συμπλήρωμα, διεκδύλοντις κατὰ τὴν περίοδον ἀνωμαλίας τῶν βροχοπτώσεων καὶ ὄχι βάσις νέου συστήματος καλλιέργειας. Οὕτω, ὅλα τὰ ἄρδευσιμα ἐδάφη δὲν ἄρδευόταν εἰς τὴν πραγματικότητα. Πρὸ πάντων, ἡ ἄρδευομένη ἐκτασις ποικίλλει ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, ἀναλόγως τῶν βροχοπτώσεων.

Ὅταν βρέχη εἰς τὸ τέλος τοῦ χρόνου, οἱ χωρικοὶ σπείρουν πολὺν σίτον, διότι εἶναι βέβαιοι ὅτι θὰ φυτρώσῃ καλῶς πρὸ τῆς ψυχρᾶς ἐποχῆς. Ὅταν, ἀντιθέτως, αἱ φθινοπωρινὰ βροχαὶ εἶναι ἕλαττον μέτρια, ὑπολογίζων εἰς τὰς ραγδαίας ἀλλὰ μικρὰς διάρκειας βροχὰς τοῦ Ἀπριλίου-Μαΐου, εἰς αὐτὴν δὲ τὴν περίπτωσιν σπείρουν βάμβακα. Τοιοῦτοτρόπως, εἰς τὸ χωρίον Γεφύρια, π.χ., εἶχον 1.000 μόνον στρέμματα ἄρδευομένου βάμβακος τὸ 1964, ἔναντι 4.000 τοῦ 1963. Ἀφ' ἑτέρου, αἱ βροχαὶ δυνατὸν νὰ εἶναι πολὺ ἰσχυραὶ. Εἰς τὸ ἴδιον χωρίον, τὸ 1964, σημαντικαὶ βροχοπτώσεις τὸν Μάιον κατέστρεψαν τὸν μόλις σπαρτῆνα βάμβακα, σχηματίζουσαι ἀληθεῖς λίμνας καὶ διασκορπίζουσαι τοὺς φυτρώσαντας σπόρους. Διὰ νὰ ἀντιμετωπίσων τὴν κατάστασιν πολλοὶ χωρικοὶ ἀνέσκαψαν ἐκ νέου τοὺς ἀγροὺς καὶ ἔσπειραν ἀραβόσιτον. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπόμεν ὅτι, ὑπὸ τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν ἀγροτικῶν μεθόδων, ἡ ἄρδευσις ἐμείωσε πολὺ τὰς ζημίας ἐκ τῆς ἀρρυθμίας τοῦ κλίματος. Ἡ μετὰ τῆς ἀπὸ τῆς *ξηρῆς καλλι-*

εργαίας (*secano*) εἰς τὴν *ἀρδευομένην* (*regadio*) εἶναι ἐξ ἴσου δυσχερῆς, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ἄλλας μεσογειακὰς περιοχὰς.

Ὅσον μερικὴ καὶ ἂν εἶναι, ἡ χρῆσις τοῦ ὕδατος ἐπέτρεψε νὰ αὐξηθῶν σημαντικῶς τὰ εἶδη καλλιέργειων. Ἐχομεν ἤδη σημειώσει τὴν πρόοδον τοῦ ἄρδευομένου βάμβακος. Ἡ ἀπόδοσις του εἶναι πολὺ ἀνωτέρα ἐκείνης τοῦ ξηρικοῦ βάμβακος, τοῦ μόνου γνωστοῦ ἄλλοτε. Ὁ πλέον διαδεδομένος καπνὸς εἶναι ἀκόμη ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν ἀπαιτεῖ ὕδωρ. Ἀλλὰ ὁ καπνὸς αὐτός, λεγόμενος *μαῦρος*, ἢ τῆς Ζίχνης, εἶναι καπνὸς ἐσωτερικῆς καταναλώσεως, ἐκ τοῦ ὁποίου μικρὸν τμήμα ἐξάγεται. Διὰ τοῦτο ἡ καλλιέργειά του δὲν ἐνθαρρύνεται ὑπὸ τῶν κρατικῶν ἀρχῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καλλιέργειαν τοῦ καπνοῦ *Burley*, ἀμερικανικῆς ποικιλίας μὲ πλατέα φύλλα, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ ὕδωρ καὶ εἶναι δυνατὸν εὐκόλως νὰ ἐξαχθῇ. Ὁ καπνὸς ὁμοῦ αὐτὸς ἀπαιτεῖ τὴν κατασκευὴν ἀποθηκῶν ξηράσεως, τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἐλεγχθῇ ἐπιμελῶς ὁ βαθμὸς ὑγρασίας καὶ ὁ ἐξαερισμὸς, ἐνῶ οἱ συνήθεις καπνοὶ ξηραίνονται εἰς τὸν ἥλιον, εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας.

Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, τὸ ζαχαρότευλον ἐφθασε συγχρόνως μὲ τὴν ἄρδευσιν. Ἡ καλλιέργειά του εἶχεν ὄψι ἀφιετηρίαν τὴν κατασκευὴν ὑπὸ γερμανικῶν ἐπιχειρήσεων, διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἐργοστασίον ζαχάρεως εἰς Λάρισα, τὸ 1961. Τὸ ἐργοστάσιον αὐτὸ ἀποτελεῖ τμήμα ἐνὸς δικτύου τριῶν ἐγκαταστάσεων, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ λοιπαὶ δύο εὑρίσκονται εἰς Πλατὺ Θεσσαλονίκης καὶ εἰς Σέρρας. Ἡ πρωτοβουλία αὐτὴ ἔδειξεν ὅτι ἡ Θεσσαλία ἀποτελεῖ παράδειγμα προσαρμοστικότητος τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται, εἶναι ἀληθές, διὰ τὴν εἰσπραξίν τῆς ἀξιολόγου ἐπιδοτήσεως τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ Ἄγροτικὴ Τράπεζα. Ἀπὸ τοῦ 1964, τὸ ἐργοστάσιον ἐλειτούργησεν ὑπὸ πλήρη παραγωγικὴν ἱκανότητα, διότι ἤδη 155.000 στρέμματα παρήγγον ζαχαρότευτλα. Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἀγρῶν εἰς ζαχαρότευτλα εἶναι πολὺ ὑψηλὴ, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπιτυγχανομένην εἰς τὰς πεδιάδας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης· μεγάλῃ ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἀπόδοσις τῶν ζαχαροτεύτων εἰς ζάχαριν. Εἰς τὸ νότιον τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίτσας, ἡ καλλιέργεια αὐτὴ προτιθέσθαι μεταφορᾶν τῶν ζαχαροτεύτων εἰς ἀπόστασιν 60 χιλιομέτρων καὶ πλέον. Ἐξ ἄλλου, ἡ καλλιέργεια αὐτὴ παραμένει δευτερεύουσα: τὸ χωρίον Πασχαλίτσα, τὸ σοβαρότερον παραγωγικὸν κέντρον, διαθέτει μόνον 320 στρέμματα μὲ ζαχαρότευτλα.

Τὰ κτηνοτροφικὰ φυτὰ εὐηργετήθησαν ἀπὸ τὴν ἄφιξιν τοῦ ὕδατος, κυρίως ὁ ἀραβόσιτος καὶ τὰ τριφύλλια. Αἱ ἐκτάσεις ὁμοῦ τὰς ὁποίας καταλαμβάνουν παραμένουν περιορισμέναι. Τοῦτο ἐνθυμίζει ὅσα εἶπομεν διὰ τὴν κτηνοτροφίαν. Οἱ χωρικοὶ δὲν ἀξιοποίησαν ὅλας τὰς εὐκαιρίας αἱ ὁποῖαι προέκυψαν ἀπὸ τὴν βελτίωσιν τῶν βοοειδῶν καὶ ἀπὸ τὴν δυνατοτέρα ἀρδεύσεως· προτιμοῦν ἀκόμη νὰ θερίζουν

τόν σκληρόν χόρτον ὃ ὁποῖος ἀναπτύσσεται τὴν ἄνοιξιν καὶ νὰ βόσκουν τὰ ζῆα των εἰς τὰς καλιμάς. Ἡ μετάβασις πρὸς τὴν ἐνατικτὴν καλλιγρῆαν δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπιτευχθῆ. Διὰ τοῦτο τὰ δημητριακὰ συνιστοῦν ἀκόμη τὴν σημαντικώτεραν πηγὴν διατροφῆς τῶν ζῴων. Ἡ σησάμη ἀντικατεστάθη συχνὰ εἰς τὴν ἄμειψισποράν διὰ τῶν ἐαρινῶν δημητριακῶν, ὡς ἡ κριθὴ καὶ κυρίως ἡ βρώμη. Πράγματι, ἡ βρώμη καλύπτει ἕκτασιν δεκαπλασίαν τῆς κριθῆς καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας φορές μικροτέραν τοῦ σίτου, ἀναλόγως πρὸς τὰς κοινότητας.

Ὅλαι αἱ ἐπιφυλάξεις τὰς ὁποίας ἔχομεν ἐκφράσει ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄρδουσιν δὲν πρέπει νὰ μειώσουν τὴν σημασίαν τῆς μεταβολῆς. Ὁ ἀναδασμὸς σημειῶναι παντοῦ ἀπότομον ρῆξις ἐν τὴν παλαιᾷ κατάστασιν. Εἰς τὴν κοινότητα Κυνηέλων, πρὸ τοῦ ἀναδασμοῦ ὑπῆρχον μόνον 15 φρέατα διὰ τὴν ἄρδουσιν τῶν ἄγρων ἁμέσως μετὰ τὸν ἀναδασμὸν, ἀνήλθον εἰς 65. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὰ ὑπὸ ἀναδασμὸν χωρία οἱ χωρικοὶ ἀποφεύγουν, ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ δίδουν ὡς προῖκα ἄγρους, πρὸς ἀποφυγὴν νέου τεμαχισμοῦ τῶν ἐκμεταλλεύσεων. Ἄπλως, αἱ μεταβολαὶ πραγματοποιοῦνται μὲ καθυστερήσεις ἢ σφάλματα.

Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ πουθενὰ δὲν εἶναι τόσον εὐδιάκριτος ὅσον εἰς τὴν ἐκμηχάνισιν τῆς γεωργίας. Τὰ θεσσαλικά τοπία δίδουν ἴσως μίαν εἰκόνα πλινθοκτίστων Ἀγροικιδῶν, ἀποναρκωμένων εἰς τὸν καύσωνα τοῦ Ἀγούστου, καὶ πανηγύρεων μὲ συγκεχυμένας ἐντόνους σμάμας: προβάτων καὶ ἰδρώτους ἢ εἰκόνας ὅμως αὐτὴ ἤρρισε πλέον νὰ συμπληρωταί μετ' ἔλκυστηρας οἱ ὁποῖοι ἐπιστρέφουν τὴν ἐσπέραν, μὲ τὴν τεχνητὴν βροχὴν ἐπὶ τοῦ πρασίνου τοῦ βάμβυκος καὶ μὲ θεριζο-αλωνιστικὰς μηχανάδας. Ἡ φύσις τοῦ τόσου πεδινοῦ ἐδάφους τῆς, ἢ ἕκτασις καὶ ἡ ὁμοιομορφία τῶν ἄγρων τῆς Θεσσαλίας ἦσαν ἀσφαλὸς κατάλληλα διὰ τὴν ἐκμηχάνισιν. Εἰς τὰ χωρία τῆς ὑπὸ μελέτην περιοχῆς οἱ πρῶτοι ἔλκυστήρες ἠγοράσθησαν πρὸ δεκαετίας περίπου, σήμερον δὲ κάθε κοινότης ἔχει ἀρκετὰς μονάδας. Αἱ ἀσχολοῦμεναι μὲ τὴν ἄρδουσιν κοινότητες ἔχουν τὰ περισσότερα μηχανήματα, ἀλλὰ διαφόρων τύπων: ἀμερικανικά, γερμανικά, τεχνικά ἢ ρωσικά. Οἱ ἔλκυστήρες αὐτοὶ χρησιμοποιοῦνται καὶ εἰς τοὺς ἄγρους τῶν χωρικῶν οἱ ὁποῖοι δὲν κατέχουν τοιαῦτα μηχανήματα: ἡ μικρὰ ἕκτασις τῶν ἐκμεταλλεύσεων δὲν θὰ ἐδικαιολόγη δι' ὀρισμέναν κοινότητα μεγαλύτεραν ἐκμηχάνισιν. Σχεδὸν κάθε χωρίον ἔχει τὴν μίαν ἢ καὶ περισσότερας θεριζο-αλωνιστικὰς μηχανάδας, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ ὄλους τοὺς γεωργοὺς τοῦ χωρίου.

μερικὸι τύποι χωρίων

Ὅλαι αἱ ἀλλαγαὶ αὐταὶ δὲν πραγματοποιοῦνται παντοῦ μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν. Εἰς τὴν πεδιάδα αὐτὴν, ὅπου αἱ φυσικαὶ συνθήκαι εἶναι σχετικῶς ὁμοιομορ-

φοί, ὁ βαθμὸς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως τῶν χωρίων ἀποτελεῖ μωσαϊκόν.

Μία κατηγορία χωρίων τείνει πρὸς ἐξαφάνισιν: εἶναι αἱ κοινότητες αἱ ὁποῖαι δὲν ἐγνώρισαν τὸν ἀναδασμὸν καὶ παραμένουν ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἐκ παραδόσεως champagne. Τὸ χωρίον Καππαδοκικὸν ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα. Κατοικεῖται ὑπὸ προσφύγων ἐκ Καππαδοκίας, οἱ ὁποῖοι ἔξω ἀλλοτε εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Καισαρείας. Οὗτοι ἐκατριεσθέντες μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1922, καὶ ταλαιπωροῦμενοι μετὰ τὴν Σμύρνης, Πειραιῶς καὶ Βόλου, κατέφυγον τελικῶς εἰς τοὺς πυρετογόνους ἀπεράντους καλαμώνας οἱ ὁποῖοι ἐκάλυπτον τότε τὴν γωνίαν αὐτὴν τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος. Τὸ ξεκίνημά των ὑπῆρξεν ἀσφαλὸς σκληρόν, ἴσως ὁμως ὄχι σκληρότερον ἐκείνου οἱ ὁποῖοι κατέφυγον εἰς τὰς πεδιάδας καὶ τὰς λεκάνας τῆς Μακεδονίας. Ἐν τούτοις, ἐνῶ εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης ἢ εἰς τὰς λεκάνας τῶν Σερρῶν καὶ τῆς Δράμας τὰ χωρία τῶν προσφύγων διακρίνονται διὰ τὴν ἐμφάνισιν των, τὸ Καππαδοκικὸν παρέχει εἰκόνα στασιμότητος. Ἡ μετανάστευσις πρὸς τὰς πόλεις καὶ κυρίως πρὸς τὰς Ἀθήνας τὸ ἔθιξε προώρως καὶ περισσότερον ἀπὸ τὴν γειτονικὴν ὑπαίθριον. Ἡ ἀπαισιοδοξία, τόσον ἐνοική διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ τόπου, ἐξακολουθεῖ εἰς τὴν κοινότητα αὐτὴν, ἡ ὁποία δραματίζεται τὴν παλαιάν τῆς κομπόλιν εἰς τὴν Ἄνατολίαν ὡς Ἐδὲμ ἀναβλύζουσιν διαγωγῆς ὕδωρ. Οὗτω τὸ χωρίον παραμένει ἀσθηρῶς ἐθθρικὸν πρὸς τὸν ἀναδασμὸν, ἐθθρικὸν πρὸς τὰ ἀποστραγιστικά ἐργα, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ ἔδαφος εἶναι ὑπερβολικῶς ἀλατούχον διὰ νὰ βελτιωθῆ, ἐθθρικὸν ἀκόμη καὶ πρὸς τὴν τεχνητὴν γονιμοποίησιν τῶν ζῴων. Ἡ ἄρδουσις δὲν εἶναι γωνοστὴ καὶ ἀρκοῦνται εἰς τὴν ἐναλλαγὴν βοσκοτόπων, σίτου καὶ σησάμης. Ἡ πρόσδοσις ἐκ τῆς πολήσεως τῶν δημητριακῶν καὶ τῶν μόνων εἶναι ἡ μόνη δι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἐκρίζωσίν των ἐκ Μικρῆς Ἀσίας δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐγκατασταθῆ πραγματικῶς εἰς τὴν περιοχὴν. Ἡ στάσις των αὐτῆ, ἔχει ἄραγε σχέσιν μὲ τὴν μακρινὴν καὶ ἠπειρωτικὴν των προέλευσιν, μὲ τοὺς κοινωνικο-μορφωτικῶς χαρακτήρας ἐνὸς πληθυσμοῦ ὃ ὁποῖος συνεχίζει νὰ ὁμιλῇ τὴν τουρκικὴν; Ὁ Ἄμερικανὸς κοινωνιολόγος Irwin T. Sanders ἐσημείωσεν ὁμοίαν συμπεριφορὰν παρὰ τὴν Λάρισαν, εἰς χωρίον προσφύγων ἐκ τῆς περιοχῆς Ἰκονίου, καὶ ὁμοίαν τάσιν νὰ ἐξιδανικέουσαν τὴν παλαιάν κατάστασιν διὰ νὰ ἀντισταθίσουν τὸ αἰσθημα κατωτερότητος ἐναντι γειτονικῶν χωρίων.¹

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἀρνητικὴ αὐτῆ στάσις ἔχει ὡς συνέπεια μίαν προφανῆ ἔνδειαν: εἰς μόνον ἔλκυστῆρ ὑπάρχει εἰς τὸ Καππαδοκικόν (524 κάτοικοι), ἐνῶ τὸ χωρίον Πασχαλίτσα ἔχει 40 ἔλκυστήρας (804 κάτοικοι). Τὸ Νέον Ἰκόνιον, τὸ ἕτερον χω-

1. Irwin T. Sanders, *Rainbow in the Rock*, σ. 67.

ρίον τῶν προσφύγων ἐκ Μικρῆς Ἀσίας εἰς τὴν ζώνημας, εὐρίσκειται εἰς ὁμοίαν ἀκριβῶς κατάστασιν.

Ἄλλο τῦπος εἶναι ἡ καπνοπαραγωγὸς κοινότης. Εἰς Ἅγιον Βησσαρίον ὄλαι αἱ οἰκογένεια κερδίζουν ἐκ τοῦ καπνοῦ τὸ βασικόν των εἰσόδημα. Οἱ 369 κάτοικοι τοῦ χωρίου εἶναι σχεδὸν ὄλοι γεωργοί, ἀκόμη καὶ οἱ ἰδιοκτῆται τῶν δύο καφενεῶν. Ἐδῶ ἡ καλλιέργεια τοῦ καπνοῦ εἶναι παλαιά· τὴν ἐγνόριζον πρὸ τοῦ πολέμου τοῦ 1940. Ἀλλὰ ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν περίοδον 1940-1950, λόγῳ διακοπῆς τῶν μακρινῶν ἐμπορικῶν σχέσεων καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ τραφοῦν πρῶτον οἱ κάτοικοι. Ἐπανήλθον τότε οἱ χωρικοὶ εἰς τὴν παραγωγὴν δημητριακῶν καὶ προσεπάθησαν νὰ ἐπιζήσουν. Μετὰ τὸν πόλεμον, ἐπανελήφθη ἡ καλλιέργεια καπνοῦ. Τὸ Κράτος ἐπιτρέπει τὴν καλλιέργειαν τοῦ μὴ ἀρδευομένου καπνοῦ ἐπὶ 1.700 στρεμμάτων, ἐνῶ ἡ ὀλικὴ ἐπιφάνεια τοῦ χωρίου υπολογίζεται εἰς 13.700 στρέματα. Τὰ ἴδια χωράφια παράγουν συνεχῶς τὸ ἴδιον προϊόν, χωρὶς νὰ χρησιμοποιθοῦν ποτὲ λιπάσματα. Ἡ ἄρδευσις ἐπιτρέπεται μόνον κατὰ τὰ ἔτη ἐξαιρετικῆς ξηρασίας. Ἡ στρεμματικὴ ἀπόδοσις εἶναι ἑκατὸν περίπου χιλιόγραμμα. Ἡ τιμὴ τοῦ προϊόντος ἠξήθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἀνελοῦσα εἰς 23-25 δραχμὰς κατὰ χιλιόγραμμον. Ἐπολογίσθη ὅτι δι' ἓν στρέμμα καπνοῦ ἀπαιτεῖται ἐργασία ὀλίγον περισσότερο τῶν 20 ἡμερῶν, ἀπὸ τῆς ἀρόσεως μέχρι τῆς ξηράσεως τῶν φύλλων. Τὸ ἡμερομίσθιον τοῦ γεωργικοῦ ἐργάτου εἶναι 50 δραχμὰί (1964), τὸ δὲ καθαρὸν κέρδος ἐξ ἑνὸς στρέμματος, ἀνερχόμενον εἰς 1.300-1.500 δραχμὰς ἐτησίως, εἶναι ἱκανοποιητικόν. Ἐν τούτοις, ὁ καπνὸς δὲν εἶναι ἡ μόνη κερδοφόρος ἀπασχόλησις, διότι καλύπτει μικρὸν μόνον τμήμα τῆς καλλιεργησίμου γεωργικῆς ἐκτάσεως. Τὸ ὑπόλοιπον καταλαμβάνεται ἀκόμη ὑπὸ τοῦ σίτου, τῆς κριθῆς, τῆς βρώμης, τῆς σησάμης καὶ, ἐπίσης, ὑπὸ ἀγροκαλαμῶν. Ἡ σησάμη διατηρεῖται ὡς καὶ εἰς τὸ παρελθόν, διότι ἀφήνει τὸ ἔδαφος εὐλεύθερον διὰ τὰ ποίμνια τὸν περισσότερο χρόνον, προσφέρουσα μίαν συγκομιδὴν κατ' ἔτος. Ἐξ ἄλλου, καλλιεργεῖται ἄνευ λιπασμάτων. Εἰς γαίας μετρίως ποιότητος, ἐπὶ τινὰ ἔτη δὲν φυτεύουν σησάμην, ἀλλὰ περιφράσσουν τὸν ἄγρον καὶ θιρίζουν τὸν χόρτον. Ὁ παραγόμενος χόρτος δὲν εἶναι καλῆς ποιότητος καὶ ἐπὶ πλεόν θιρίζεται πολὺ ἀργά· δὲν διαστῆζον λοιπὸν νὰ τὸν ἐγκαταλείπουν εἰς τὰ λιβάδια καθ' ὅλον τὸ θέρος. Ὁ σίτος καὶ ἡ σησάμη πωλοῦνται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος. Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ ἡ κτηνοτροφία δὲν εἶναι δευτερεύουσα ἀπασχόλησις, διότι τὰ κοινοτικὰ λιβάδια καλύπτουν 1.300 στρέματα, εἰς τὰ ὅποια πρέπει νὰ προσταθοῦν καὶ οἱ ἄγροι ἐν ἀναπαύσει.

Ἡ διατροφή προβάτων ὑπερῆχει ἀριθμητικῶς. Εἰς Ἅγιον Βησσαρίον κάθε οἰκογένεια διατηρεῖ ἓν μικρὸν ποίμνιον, 20-130 κεφάλων. Τὰ ποίμνια αὐτὰ συγκεντρῶνται καὶ ἡ φύλαξις των ἀνατίθεται εἰς ὀλίγους ποιμένας. Οἱ ἄμνοι πωλοῦνται εἰς Τρίκαλα,

ἐνῶ τὸ γάλα ἀγοράζεται παρὰ τινος βιομηχανίας ἢ ὅποια κατασκευάζει τυρόν. Τὰ βοοειδῆ παρέχουν τὸ γάλα τῆς οἰκογενείας καὶ οἱ μῦθος πωλοῦνται ὀλίγους μῆνας κατόπιν. Καὶ τὰ βοοειδῆ ἀνατίθενται εἰς κοινοτικὸς ποιμένας, οἱ ὅποιοι ἀμείβονται διὰ σίτου ἅπαξ τοῦ ἔτους.

Τὰ καλλιεργούμενα τὸν καπνὸν χωρία ἔχουν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν περισσότερο ἐντατικὴν ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὅποια γνωρίζουν μόνον τὰ δημητριακά. Ἀκριβῶς ὅμως λόγῳ τῶν πλεονεκτημάτων του ὁ καπνὸς ἄσκει ρόλον ἀρτηριοσκληρωτικὸν ἐπὶ τῆς οικονομίας. Τὸ χωρίον Ἅγιος Βησσαρίος, ὅπου βεβαίως ὁ ἀναδασμὸς εὐρίσκειται ἀκόμη εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεως, χρησιμοποιεῖ ἐλάχιστα τὴν ἄρδευσιν, ἀκόμη καὶ διὰ τὸν καπνὸν Burley. Ἡ τεχνητὴ γονιμοποίησις βραδέως ἐξέρχεται εἰς τὰς συνηθείας.

Ριζικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀνωτέρω εἰκόνα ἐμφανίζει τὸ χωρίον Πασχαλίτσα. Πρώτη ἡ κοινότης αὐτὴ ἀνέπτυξε τὴν ἄρδευσιν, ἠγόρασεν ἑλκυστήρας, ἐφόρτευσεν ζαχαρότευτλα. Εἶναι ἡ ἐγκαινιάσασα τὰς γεωργικὰς προόδους. Μέρος τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ποιότητα τῶν ἐδαφῶν· ἡ μέλαινα γῆ, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλυψαν τὰ ἀποξηραθέντα ἔλη, ἀνθίσταται εἰς τὴν ξηρασίαν καὶ προσφέρειται διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ βάμβακος. Τοῦλάχιστον οἱ κάτοικοι ἐγνώριζον νὰ ἀξιοποιοῦν τὰ δῶρα αὐτὰ: μία ἐκμετάλλευσιν ἐπὶ τεσσάρων κατέχει ἑλκυστήρας καὶ μία ἐπὶ τεσσάρων, ἐπίσης, πλήρες σύστημα τεχνητῆς βροχῆς. Κάτοιο ὁ σίτος συνεχίζει νὰ κατέχη τὴν πρώτην θέσιν μὲ 11.000 στρέματα καλλιεργουμένης γῆς, ὁ βάμβαξ ἔρχεται ἀμέσως κατόπιν, εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν μὲ τὴν βρώμην (1.900 στρέματα), καὶ τὸ ζαχαρότευτλον ὑπερβαίνει τὴν κριθὴν. Ὁῦτω, τὰ καλλιεργούμενα εἶδη εἶναι πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅτι εἰς τὴν ἐκ παραδόσεως ἀμειψισποράν καὶ τὰ ποίμνια μὲ βοοειδῆ τὰ ἀποτελοῦν ζῆα ἐλβετικῆς φυλῆς. Ἀκόμη καὶ τὸ τοπίον φέρει τὰ δειγμάτα τῶν προόδων αὐτῶν: χλοεροὶ κῆποι περιβάλλουν τὰς οἰκίας καὶ εἰς τὸ ἐργαστήριον ἐπιδιωρθώσεως ἑλκυστήρων ὑπάρχει συνεχῶς πελατεία. Ἡ Πασχαλίτσα ἀποτελεῖ ἤδη μίαν ἀπὸ τὰς γειτονικὰς πρὸς τὸν Ἐνιπέα κοινότητας αἱ ὅποια ἔχουν προοδεύσει πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὰς λοιπὰς τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίτης.

Εἰς τὴν ἄκρην τῆς πεδιάδος, αἱ ὑπώρειαι τοῦ ὄρους ἀποτελοῦν θέσιν προνομιούχων διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν χωρίων, τὰ ὅποια εὐρίσκονται τὸ ἐν πλησίον τοῦ ἄλλου εἰς τὴν ἔξοδον τῶν ἐκ τῆς Πίνδου κατερχομένων μικρῶν ποταμῶν. Ἀσφαλῶς τὰ χωρία αὐτὰ ἠννοήθησαν περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς πεδιάδος τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ τελευταῖα, ἐν μέσῳ ἐλῶν, ἐμαστίζοντο ὑπὸ τοῦ πυρετοῦ. Ἐπίσης, προστατεύονται, λόγῳ τῆς θέσεώς των, ἀπὸ τὰς πλμμύρας· εἰς τὸ σημεῖον καταλήξεως τῶν κοιλάδων αἱ προσχώσεις τῶν χειμάρρων διατηροῦν ὠρι-

σμένην κλίσιν επί τινας εκατοντάδας μέτρων. Αυτόι οί *κλώνι προσχώσεως*, όταν τὸ ὄρος περιέχη ἀσβεστολιθικά πετρώματα, δημιουργοῦν ἐδάφη καλντέρας συστάσεως ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῆς πεδιάδος. Ἐξ ἄλλου, ἡ κανονικότης τῆς συγκομιδῆς εἶναι μεγαλύτερα, διότι, ὅσον βίαιαι καὶ ἂν εἶναι αἱ βροχαί, ἡ κλίσις διευκολύνει ὥστε νὰ μὴ δημιουργοῦνται λίαν ἐκτεταμένα ὑπόγεια ὕδατα, ὡς εἰς τὴν πεδιάδα. Ἐπομένως, τὰ χωρία αὐτὰ μετέχουν τῶν πλεονεκτημάτων καὶ μειονεκτημάτων τοῦ ὄρους, τῶν ὑπορειῶν καὶ τῆς πεδιάδος, διότι οἱ ἀγροῖ τῶν κεῖνται καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν. Τὰ φυσικά πλεονεκτήματα τῶν πρώτων αὐτῶν κλίσεων δὲν κατάρθωσαν νὰ δώσουν τοπίον *podgoria* (δηλαδὴ λόφους εὐνοουμένους ὑπὸ τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμασθῶσι εἰς τὰς γεωτονικὰς βαλκανικὰς χώρας ὡς καταφύγιον τῶν χωρικῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν) οὔτε κἀτι παρόμοιον μὲ τὰ *κρηπεντικά* τοπία τὰ ὁποῖα ὑπογραμμίζουν τὰς κλιτῆς τοῦ Βερμίου εἰς δυτικὴν Μακεδονίαν, περίεξ τῆς Βεροίας καὶ Ναούσης. Διότι τὰ *ἀλλοβιακά* αὐτὰ ἐδάφη εἰς τὸ στόμιον τῶν κοιλάδων τῆς Θεσσαλίας σχηματίζουν ἀσυνεχῆ μόνον καὶ στενὴν λωρίδα· ἡ βύθισις τῆς θεσσαλικῆς λεκάνης, ἡ ὁποία συνεχίζεται, δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐπέκτασίν τῶν.

Τὰ ἐγκατεστημένα ἐδῶ χωρία ἐγνώριζον παρὰ ταῦτα νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ ἐδάφη καλντέρας ἀποστραγγίσεως διὰ νὰ προβοῦν εἰς πλουσιωτέρας καλλιέργειας· παράδειγμα, τὸ χωρίον Δαρνοσηλιά, τὸ ὁποῖον κατέχει 370 στρέμματα ἀμπελώνων. Οἱ μεγάλοι κτηματίαι ἔχουν 10 στρέμματα ἀμπελῶν, ἐνῶ ὁ μέσος ὄρος κατὰ οἰκογένειαν εἶναι 3 στρέμματα. Ἡ παραγωγή ἀποστέλλεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νοπῆ εἰς τὰς θεσσαλικὰς πόλεις, χρησιμοποιοῦνται δὲ ἐν μέρει διὰ τὴν παραγωγήν οἴνου. Ἡ ἀμπελὸς ὁμως δὲν προσλαμβάνει τὴν μορφήν τῆς *μονοκαλλιέργειας* καὶ ἡ σημαντικότερα πηγή προσόδου παραμένει ὁ σίτος καὶ ἡ κτηνοτροφία αἰγῶν καὶ προβάτων, εἰς τὰ ὁποῖα διατίθενται μεγάλα ὄρεναί ἐκτάσεις. Εἰς τὴν Δαρνοσηλιά, ἡ ὁποία εὐρίσκειται εἰς μικρὰν κοιλάδα τῆς Πίνδου, αἱ οἰκίαι κατασκευάζονται διὰ λίθου, ἐνίοτε μὲ δύο ἢ καὶ τρεῖς ὀρόφους, ὑπὸ τὴν σκιάν ῥωμάλων πλατάνων, οἱ ὁποῖοι παρέχουν εἰς τὸ σύνολον ὄψιν περισσότερον εὐχάριστον ἀπὸ ἐκείνην τῶν πεδινῶν χωρίων.

Ἄλλα χωρία εἰς τὰς ὑπὸρειάς ἔχουν ἐκλέξει ἐτέρας καλλιέργειας, ὡς τὸ χωρίον Ἀνάβρα, κατοικοῦμενον ὑπὸ προσφύγων ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, τὸ ὁποῖον, χάρις εἰς τὴν παρουσίαν ἀφθόνων πηγῶν, τροφοδοτεῖ μὲ τομάτας καὶ μελιτζάνας τὴν Καρδίτσαν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ ἀκόμη αἱ εἰδικαὶ αὐταὶ καλλιέργειαί ἐπιτοιαζοῦν τὸ σῖτον καὶ τὸ καπνὸν.

Καὶ αὐτὴ ὁμως ἡ ταξινόμησις τῶν κοινοτήτων, βάσει τοῦ βαθμοῦ οἰκονομικῆς τῶν ἐξελίξεως, δὲν ἐρμηνεύει τὴν ἐν τῷ χρόνῳ κατανομήν τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς. Πράγματι, μὲ ἐκπληξίν συναντῶμεν ἐκμεταλλεύσεις αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται ὡς νησιδῆς εἰς τὴν

πεδιάδα. Τὸ ἀγρόκτημα, π.χ., τοῦ ἱερέως τοῦ Λεονταρίου, χωρίου παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Πίνδου, ἀποτελεῖ ὅσιν ἐν μέσῳ τῶν καλαμῶν, περιβαλλόμενον ὑπὸ σαρματοπλέγματος τὸ ὁποῖον προστατεύει τὰ λαχανικά καὶ τὰ ὀποροφόρα δένδρα. Ἐχουν φυτεῦσαι ἐδῶ μηλέας, ἀγγούρια, τομάτας, βάμβακα καὶ ἔχουν κατασκευάσει ὑπόστεγα τῶν ἀποθήκευσιν τῆς συγκομιδῆς καὶ διαμονῆν τῶν γεωργικῶν ἐργατῶν. Οἱ κινητῆρες τῶν ἀντλιῶν, ἀντιβέτως πρὸς τὴν θεσσαλικὴν συνήθειαν, προφυλάσσονται ἐπιμελῶς ἐκ τῆς κακοκαιρίας. Ὅλα αὐτὰ ὀφείλονται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἀγροκτηματίου. Ἀλλὰ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ υἱὸς τῶν δημιουργοῦν σχολῆν, δεδομένου ὅτι ὑπάρχει ὕδωρ καὶ τὸ ἔδαφος εἶναι ἀρκετὰ καλῆς ποιότητος.

Τὰ ἐπιτευθέντα ἀπὸ τῶν ἐτῶν εἰς Θεσσαλίαν εἶναι ἤδη σημαντικά. Ἡ ἐκτίμησις τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου εἶναι ἀναμφιβόλως δυσχερῆς, δυνάμεθα ὁμως νὰ εἰπῶμεν ὅτι μικρὸς ἰδιοκτήτης 30 στρεμμάτων σίτου, τριῶν ἀγελάδων καὶ δέκα προβάτων ἔχει ἐτησίαν πρόσδοτον 12.000 δραχμῶν (1964). Πρόκειται βεβαίως διὰ περιορισμένον εισόδημα, τοῦ ὁποῖου ὁμως εἶναι δυνατὴ ἡ βελτιώσις δι' ἐργασίας εἰς τοὺς γείτονας. Ὁ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ποδηλάτων, τῶν ραδιοφῶνων τρανζίστορ, ἡ συνήθεια τῶν μοτοποδηλάτων εἶναι ἐνδείξεις βελτιώσεως τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν χωρικῶν. Τὰ ἔξωτερικὰ σημεῖα προϊόντος καηστοῦν πλέον ἐντυπωσιακὴν τὴν δυσαρρέσκαιαν καὶ τὴν ἑλλειψίν ἱκανοποιήσεως αἱ ὁποῖαι ἐκφράζονται διὰ στόματος πάντων. Πρόκειται ἴσως διὰ χαρακτηριστικόν τὸ ὁποῖον συνοδεύει κάθε γεωργικὴν κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς συγκρίσεως μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

αἱ σχέσεις μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον

Καίτοι ἡ ἐξεταζομένη περιοχή παρουσιάζει ἐνίοτε μορφὰς αἱ ὁποῖαι ἐνθymiζοῦν τὴν Παννονίαν (κοιλιάδα τοῦ Δουνάβεως εἰς Γιουγκοσλαβίαν καὶ Οὐγγαρίαν), εὐρίσκόμεθα ἐν τούτοις εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὐτὴν τὴν τῶσον ὀλίγον αὐτάρκη χώραν.

Ὁ βαθμὸς τῶν σχέσεων μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ἐκφράζεται, ἐν πρώτοις, διὰ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς. Εἰς τὸ ὑποκατάστημα Σοφάδων τῆς Τραπεζικῆς συχάζουν χωρικοὶ ζητοῦντες συμβουλὴν διὰ τὰς καλλιέργειας, πιστώσεις αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπιτρέψουν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀναμεινῶν τὴν προσεχῆ συγκομιδὴν τοῦ καπνοῦ, ἢ ἐν ἔγγραφον. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα δὲν εἶναι μόνον τραπεζικὸς ὀργανισμὸς· εἶναι οὐσιώδεις στοιχεῖον τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας καὶ ὁ ἐκτελεστικὸς φορεὺς τῆς γεωργικῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως. Διαθέτει πιστώσεις εἰς τοὺς γεωργοὺς, ἐλέγχει καὶ κινητοποιεῖ τοὺς γεωργικοὺς συνεταιρισμοὺς· ἀσκεῖ ἐκλαϊκευτικὸν ρόλον,

ἀγοράζει καὶ ἀποθηκεύει προϊόντα, προστατεύει τὴν ἀγροτικὴν βιοτεχνίαν καὶ τὴν ἄστικὴν ἐκμετάλλευσιν.

Ὅλη ἡ γεωργικὴ δραστηριότης διέρχεται πράγματι διὰ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς. Ἡ συνήθεια τοῦ δανείου, τὸ ὅποιν ἐπιτρέπει τὴν ἀναμνην τῆς συγκομιδῆς, εἶναι διαδεδομένη καὶ εἰς τοὺς πλέον πτωχοὺς χωρικοὺς: μέρος τοῦ δανείου αὐτοῦ λαμβάνεται εἰς εἶδος (κτηνοτροφαί, λιπάσματα καὶ ἄλλα προϊόντα). Αἱ εἰς εἶδος αὐταὶ πιστώσεις συχνὰ παρέχονται ὑπὸ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς μέσῳ τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ χωρίου. Τὰ περισσότερα χωρία ἔχουν τὸν τοπικὸν συνεταιρισμὸν των, ὁ ὁποῖος κατὰ συνέπειαν εἶναι ἀνεπαρκής, ἀλλὰ ἐπιτρέπει εἰς μερικοὺς χωρικοὺς νὰ λάβουν τὸν πάντοτε ἐκτιμώμενον τίτλον τοῦ Προέδρου, τοῦ Γραμματέως ἢ τοῦ Ταμίου. Αἱ πιστώσεις με ἐγγύησιν ἐπὶ τῆς συγκομιδῆς παρέχουν τὴν δυνατότητα εἰς τοὺς χωρικοὺς νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀγοραστῶν καὶ νὰ πωλήσων εἰς καλύτεραν τιμῇ. Ἄλλα μακροπρόθεσμοι πιστώσεις παρέχονται διὰ τὴν ἀγορὰν γεωργικῶν μηχανημάτων. Τὰ ἐπιτόκια εἶναι λογικά—ἀν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ ἀπαιτήσεις τῶν τοκογλόφων τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέως—ἦτοι ἀπὸ 2% διὰ μακροπρόθεσμα δάνεια μέχρις 6%-7% διὰ βραχυπρόθεσμα, καὶ ὅλοι οἱ χωρικοὶ δανείζονται, ὀλίγον ἢ ἄρκετα. Αὐτὸ εἶναι τὸ τίμημα τῶν βελτιώσεων ἀπὸ τὰς ὁποίας ὀμύλησαμεν. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ διαθέσιμα κεφάλαια ἀνήκουν εἰς ἀστούς, οἱ ὁποιοὶ δὲν τὰ ἐνδεδῶν εὐχαρίστος εἰς τὴν γεωργίαν. Ἐχομεν σημειώσει ἐν μόνον παράδειγμα τοιαύτης ἐπενδύσεως: εἰς τὰ Γεφύρια, ὁ διευθυντὴς τουριστικοῦ γραφείου τῶν Ἀθηνῶν ἠγόρασε δύο θεριζο-αλωνιστικὰς μηχανάς, τὴν διαχειρίσιν των ὁποίων ἀνέθεσεν εἰς τὸν μεγαλύτερον ἰδιοκτῆτην τῆς κοινότητος, τὸν ἐκτελοῦντα τὰς θεριστικὰς ἐργασίας διὰ τὸ πλεῖστον τοῦ χωρίου. Δὲν ἔχομεν ἄλλο παράδειγμα ἐπιστροφῆς εἰς τὴν γῆν κεφαλαίων προελθόντων ἐκ τοῦ τουρισμοῦ ἢ ἄλλης ἀστικῆς δραστηριότητος. Οὗτω ὁ ρόλος τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς εἶναι σπουδαίωτος, ἀλλὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπληρωθῇ μόνον χάρις εἰς τὸ εὐρὸ πνεῦμα τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ.

Τὰ σημεῖα τῆς εὐρύτητος αὐτῆς πνεύματος εἶναι πολλαπλὰ. Διακρίνονται, πρῶτον, εἰς τὴν ἐπιθυμίαν διὰ ἐπιχειρηματικὴν πρωτοβουλίαν καὶ εἰς τὴν φροντίδα νὰ μὴ ἀπολεσθῇ ἡ ἐνκαιρία κέρδους. Ὑπάρχει πάντοτε μέσα εἰς τὸν ἀπόγονον τοῦ δουλοπαροικικοῦ τὸ ἐμπορικὸν διαμόνην. Μὲ ἐκπληξιν διαπιστόνομεν ὅτι ὁ κάτοχος θεριζο-αλωνιστικῆς μηχανῆς εἶναι συχνὰ ἰδιοκτῆτης ἐκμεταλλεύσεως μικροτέρας τῶν ἑκατὸν στρεμμάτων καὶ οἱ ἠγόρασε τὸ μὴ ἀνηνμὰ του με τὴν βοήθειαν δανείου καὶ ἐργάζεται διὰ λογαριασμὸν τῶν ἄλλων χωρικῶν τῆς κοινότητος. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ διηγκόλουν τὸν ἀναδασμὸν καὶ τὴν υἰοθέτησιν νέων καλλιεργειῶν, ὡς τοῦ ζαχαροτεύτλου.

Τὸ εὐρὸ αὐτὸ πνεῦμα διακρίνει κανεὶς ἐπίσης εἰς τὴν ἀγάπην διὰ ταξίδια καὶ μετακινήσεις. Ἡ μετά-

βασίς εἰς Ἀθήνας ἀποφασίζεται τὴν ὥραν τῆς ἐργασίας, ἐὰν παρουσιασθῇ ἀνάγκη, ἔστω καὶ πρὶν τελείωσις ἡ συλλογὴ τοῦ καπνοῦ. Ἡ νοοτροπία αὕτη—τελείως ξένη πρὸς τὴν πλειονότητα τῶν Γάλλων ἀγροτῶν—ἐξηγεῖ τὴν παλαιὰν συνήθειαν νὰ στέλλων κατὰ τὸ φθινόπωρον, μετὰ ἀπὸ τὰς πολλὰς ἐργασίας, τὰς γυναῖκας εἰς τὰ λουτρά τῶν μικρῶν θερμοπηγῶν τῆς Πίνδου, ὡς εἶναι τὰ λουτρά Σμοκόβου καὶ τὰ λουτρά Καΐτης. Ἡ τελευταία αὕτη θερμοπηγὴ, εἰς ἀπόστασιν μερικῶν δεκαδῶν χιλιόμετρον ἐκ τῶν χωρίων τῆς πεδιάδος, ἔχει πέντε ξενοδοχεῖα, τὰ ὅποια ὑποδέχονται 3.000 ἐπισκέπτας ἐτησίως, τὸν Ἰούνιον καὶ μετὰ τὸν Σεπτέμβριον, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ ἀγροτικὸν ἡμερολόγιον. Συχνὰ τὸ ταξίδιον εἶναι μακρότερον: τὰ Καμένα Βοῦρλα παρὰ τὰς Θερμοπύλας, ἐπὶ τῆς ἁκτῆς ἐναντι τῆς Εὐβοίας, ἀποτελοῦν παράξενον τόπον διαμονῆς: ἐκεῖ εἰσρέσκονται, εἰς δύο συνεχόμενα χωρία, μία σύγχρονος λουτρόπολις προβληθεῖσα ὑπὸ πρῶην πρωθυπουργοῦ, ὅπου πολυτελῆ ξενοδοχεῖα ὑποδέχονται τὴν καλὴν ἀθηναϊκὴν κοινωνίαν, καὶ μία κομώπολις, ὅπου διαμένουν εἰς τὰς ἰδιωτικὰς οἰκίας χωρικῶν ἐνδεδυμένων τὸ μαῦρον των φόρεμα.

Ἡ νοοτροπία αὕτη τὸν χωρικὸν ἀντανაკλάται ἀκόμη εἰς τὴν ἐπιθυμίαν διὰ τὴν ἀστικὴν ζωὴν, τὴν ὁποίαν θὰ ἤθελον νὰ μιμηθοῦν μέχρι καὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐνδυμασίας. Οὐδὲν ἐνδυμα εἶναι προσηρησμένον εἰς τὴν ἀγροτικὴν ἐργασίαν: ὅλοι οἱ καλλιεργηταὶ φοροῦν εἰς τοὺς ἀγρούς ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα ἐφαρμὰν ἀλλὰ τὰς τελευταίας μόδας. Τίποτε δὲν ἐνθυμίζει τὴν ἐνδυμασίαν τῶν γεωργῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Ὅλα αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ εὐνοήσουν τὴν μετανάστευσιν. Ἐν τούτοις, αὕτη παρέμεινε περιορισμένη μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ἡ Ἠπειρος καὶ ἡ Πελοπόννησος ἔδωσαν περισσότερους μετανάστες ἀπὸ ὅτι ἡ Θεσσαλία, ὅπου ἡ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ παρέμεινε σχετικῶς μικρὰ καὶ ὅπου αἱ καλλιεργούμεναι ἐκτάσεις κατορθώθη νὰ αὐξηθοῦν εἰς βάρος τῶν κοινοτικῶν κτημάτων. Σήμερον ὁμῶς ἔχει ἐπέλθει μεταβολή. Πρῶτον ἀναχωροῦν οἱ μορφωμένοι. Κάθε χωρίον εἶναι ὑπερήφανον διότι ἀπέστειλε νέους εἰς τὸ Γυμνάσιον τῶν Σοφῶδων, τῆς Καρδίτης ἢ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἑλλειψίς ἐπαρκῶν ὑποτροφῶν σημαίνει βαρεῖα δαπάναις διὰ τῶν γονεῖς, τὰς ὁποίας ἐν τούτοις ἀναλαμβάνουν καὶ ἄνθρωποι μικροῦ εἰσοδήματος, διότι βλέπουν ἐκεῖ τὴν ἐξοφάλλισιν μιᾶς ἀστικῆς ἀπασχολήσεως διὰ τὰ τέκνα των, προφυλαγμένης ἀπὸ τὴν ἀνεργίαν. Ἡ μετανάστευσις αὕτη ποιότητος παραμένει μικρὰ εἰς ὄγκον.

Πολλὴ περισσότερον σημαντικὴ εἶναι ἡ μετανάστευσις χωρικῶν ἀνευ εἰδικότητος. Προσανατολίζεται κυρίως πρὸς τὴν Καρδίτσαν καὶ τὰς ἄλλας θεσσαλικὰς πόλεις, δευτερευόντως δὲ πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἀπὸ τοῦ 1961 κατευθύνεται πρὸς τὴν Γερμανίαν. Ἐπὶ τέσσαρα σχεδὸν ἔτη, τὸ πλεῖστον τῶν χωρίων

του νομού Καρδίτσας έθιγη από τὸ νέον αὐτὸ κῆμα φυγῆς. Περισσότεροι ἀκόμη εἶναι ὅσοι ἐνεγράφησαν εἰς τοὺς καταλόγους καὶ ἀναμένουν σειρὰν.

Ποῖος θὰ καθορίσῃ ἄραγε τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον παίζεισαν εἰς τὰς μετακινήσεις αὐτάς τὰ τουριστικὰ ρεύματα τὰ ὁποῖα φέρουν ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης πλῆθι πρὸς τὰς μεσογειακὰς ἀκτᾶς; Ἀναμφίβολος οἱ Θεσσαλοὶ, καὶ μάλιστα περισσότερο οἱ ὄρειοι, ἔχουν πρὸ πολλοῦ ἐξοικειωθῆ μετὰ τὴν μετανάστευσιν καὶ αἱ κωμπολῆεις τῆς Πίνδου κοσμοῦνται ἀπὸ ἐτῶν μὲ κρήνας κατασκευασθεῖσας ὑπὸ δωρητῶν οἱ ὁποῖοι ἐπανήλθον ἐξ Αἰγύπτου, Ρωσίας, Ἀμερικῆς. Ἀλλὰ ὁ μακρινὸς παρῶδειςος ἐκερδίζειτο παλαιότερον μόνον κατόπιν προσωπικῶν περιπειτιῶν, ἐνθὲ σήμερον τὰ γερμανικὰ ἐργοστάσια ζητοῦν πληθυσμὸν ὁ ὁποῖος ἐπὶ πλέον βλέπει ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τὸν Μετσοῦρον πρὸς Λαμίαν καὶ ἐκείθεν πρὸς Ἄθηναις νὰ παρελαύνουν ἐτησίως πλῆθι τουριστῶν. Τὰ νεοεγκατεστημένα ἐστιατόρια ἐπὶ τῆς διαδρομῆς αὐτῆς διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ θερινοῦ ρευστάμου εἶναι τόποι προνομιούχοι, ὅπου οἱ χωρικοὶ δύνανται νὰ ἴδουν τοὺς ἀγγελιαφόρους μῆς καταναλωτικῆς κοι-

νονίας. Μεγάλος εἶναι διὰ τοὺς νέους ὁ πειρασμὸς νὰ συγκρίνουν τὴν μετριότητα τῆς καταστάσεώς των μετὰ τὸν χρυσοῦν καθρέπτην τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι εἰς τὸ ἐξέλιξ, ὡς σημειώσεται ὁ Β. Kayser,¹ ἡ συμπεριφορὰ τῶν ὄρειων καὶ τῶν κατοικῶν τῆς πεδιάδος ἐναντι τῆς μεταναστεύσεως ἀποβαίνει ὁμοία. Ἡ μειονεκτικότητα τῆς ὄρεινης ὡς πρὸς τὴν πεδινήν περιοχὴν τίθεται εἰς δευτέραν μοῖραν, ἐνώπιον τῆς μειονεκτικότητος καὶ τῶν δύο αὐτῶν περιοχῶν ἐναντι τῶν βιομηχανικῶν περιοχῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Εἶναι ὁμως ἄρκετὰ ἐπικίνδυνον διὰ χώραν ὡς ἡ Ἑλλάς νὰ ἐξαρτᾶται εἰς μέγαν βαθμὸν ἐκ τῶν διακυμάνσεων τῆς οἰκονομίας αἱ ὁποῖαι ἐπηρεάζουν τὰς βιομηχανίας τῆς Ρηνανίας. Ἡ περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας, ἰδιαιτέρως, ἔχει ἄρκετὰ ὑποφέρει ἀπὸ ἀστάθειαν, ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τὰ ἀναφερθέντα ἱστορικὰ συμβάντα. Θὰ ἦτο λυπηρὸν ἂν αἱ νέαι σχέσεις τῆς μετὰ τὴν βορειοδυτικὴν Εὐρώπην ὠδήγουν εἰς παράτασιν, ὑπὸ νέαν μορφήν, τὰς ἀστάσεις αὐτῆς.

1. B. Kayser, «Nouvelles données sur l'émigration grecque», εἰς *Population*, 1964.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

L'EUROPE MEDITERRANEENNE (Ἡ Μεσογειακὴ Εὐρώπη), ὑπὸ André Blanc (περὶ Γιουγκοσλαβίας καὶ Ἀλβανίας), Michel Drain (περὶ Ἰβηρικῆς Χερσονήσου) καὶ Bernard Kayser (περὶ Ἰταλίας, Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδος) (ἐκδ. Presses Universitaires de France, Paris 1967).

Ἡ ἐκδόσις ἐπισημαίνει ἄρκετὰς διαφορὰς εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐξέλιξιν τῶν τριῶν μεσογειακῶν χερσονήσων: «Ἡ μεσογειακὴ Εὐρώπη εἶναι μίᾳ ἐνότητι, φυσιογραφικῶς καὶ πολιτιστικῶς. Ἀπὸ μακροῦ ὁμοῦ ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἔχει παύσει νὰ ἀποτελεῖ πολιτικὴν ἐνότητα, ἐνθὲ οἰκονομικῶς οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐνιαία.» Ἡ διαπιστώσις αὐτῆς χαρακτηρίζει ὄλην τὴν μελέτην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξετάζονται διαδοχικῶς αἱ διάφοροι ἔθνηκα οἰκονομία.

Ὁ Drain τονίζει τὴν πραγματοποιηθεῖσαν ἀξιοσημείωτον πρὸσδόν εἰς Ἰσπανίαν καὶ Πορτογαλίαν χάρις εἰς τὰς ξέναις ἐπενδύσεις καὶ τὸν τουρισμόν, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὴν παρεμβολὴν ἐμποδίων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν, λόγῳ τῆς ἀνισταλτικῆς κοινωνικῆς δομῆς (ἰδίως τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας), εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλονται ἡ ἀπομύνησις τῆς Ἰβηρικῆς Χερσονήσου καὶ οἱ ἀρχαῖοι τῆς πολιτικῆς τῆς ὀργάνωσός.

Ὁ Kayser ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ἰταλία, συνδεομένη ἀπὸ μακροῦ μετὰ τὴν βιομηχανικὰ κέντρα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἶναι ἡ μόνη χώρα τῆς Μεσογείου ἡ ὁποία κατάρθωσε νὰ ἀναδειχθῆ εἰς μεγάλην βιομηχανικὴν χώραν παγκοσμίως. Τὸ βασι-

κὸν ἐσωτερικὸν τῆς πρόβλημα παραμένει ἡ ἀνάγκη δι' οἰκονομικὴν ἐξοσροπῆσιν τοῦ «Mezzogiorno» (Νότου)—ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει πολλὰ ἐκ τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Ἰβηρικῆς Χερσονήσου—πρὸς τὸν ἀνεπτυχθέντων Βορρᾶν.

Ἡ ἐξέλιξις τῶν χωρῶν τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ Blanc, εἶναι ἡ περισσότερο ἀνομοιόμορφος. Ἐκάστη τῶν τριῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν τῆς Βαλκανικῆς ἀκολουθεῖ ἰδίαν ὁδὸν ἀναπτύξεως, εἰς τὴν ὁρᾶν τῆς οἰκονομίας, τὸν προσανατολισμὸν τῶν διεθνῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τὰς ἰδεολογικὰς κατευθύνσεις: ἡ Γιουγκοσλαβία ἐπεχειρήσεν ἀνεξάρτητον σοσιαλιστικὸν πειραματισμὸν, ἐνθὲ ἡ Βουλγαρία ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸν ρωσικὸν ὑπόδειγμα καὶ ἡ Ἀλβανία τὸ κινεζικόν.

Ἡ Ἑλλάς παραμένει πιστὴ εἰς τὸ οἰκονομικὸν σύστημα τοῦ φιλελευθέρου καπιταλισμοῦ, τὸ ὁποῖον βασίζεται εἰς ἀναζητησὶν διεθνῶν κεφαλαίων, συνδέεται δὲ αὐτὴ μετὰ τὴν Κοινὴν Ἀγοράν. Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας, ἀπομακρύνεται τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, ἡ δὲ ἐξέλιξις τῆς ὁμοιάει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἰσπανίας, τῆς Πορτογαλίας καὶ τῆς Ἰταλίας.

Ὁ Kayser διατυπώνει τὴν ἄποψιν διὰ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀνεὰ χώραν. Αἱ πεδιάδες τῆς, καλύπτουσι τὰ 30% τοῦ ἔθνικου χώρου, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀρδευθῶν ὅλαι, μετὰ τὰλληλον χρῆσιν τῶν ὑδάτινων δυνατοτήτων. Αἱ δυσχεραῖα ὀφείλονται ὀλιγοῦρον εἰς τὴν πτωχείαν τῶν πηγῶν καὶ περισσότερο εἰς τὴν κατὰ τῆσιν καὶ τὴν περιορισμένην ἔκτασιν τῶν φυσικῶν

ἐνοτήτων ἐπίσης, εἰς τὴν ἀκράϊαν θέσιν τῆς χώρας ἐν σχέσει πρὸς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, εἰς τὴν ἀπομόνωσιν πρὸς Βορρᾶν, εἰς τὰς μικρὰς σχέσεις μετὰ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολήν. Ἡ Ἑλλάς εἶναι κυρίως νῆα χώρα, διότι, μετὰ τὴν συσπείρωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ 1922 εἰς τὰ σημερινὰ ὄρια καὶ μετὰ τὰς πολεμικὰς καταστροφὰς, ἐξεκίνησεν σχεδὸν ἐκ τοῦ μηδενὸς τὸ 1950.

Μία δεκαεταετία ἀδιλείπτου πρὸδου ὠδήγησε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ «κατὰ φιλίον τὴν ἀναπτύξεσιν». Ὁ Kayser ὑπογραμμίζει τὰς πρὸσδους εἰς τὴν ἀγροτικὴν παραγωγήν, ἀλλὰ καὶ τὰς δυσχεραῖας τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζει ἡ γεωργία: μικρὸν μέγεθος τῶν ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων καὶ ὑψηλὸν ποσοστὸν μεταναστεύσεως. Σημειοῖ ἐπίσης τὴν βιομηχανικὴν πρὸδον καὶ τὴν συμμετοχὴν τῶν ὀδῶλων πόρων (ἐκ τῆς ναυτιλίας, τοῦ τουρισμοῦ καὶ τῆς μεταναστεύσεως) εἰς τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν. Τονίζει τὸ χαμηλὸν ποσοστὸν φυσικῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἄνισον πρὸδον τῶν ἄστικῶν κέντρων, καταλήγον μετὰ τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ παρασιτικὸς χαρακτῆρ τῆς ἑλληνικῆς πρωτογενεῖς εἶναι πολὺ σχετικὸς, διότι δὲν ἐκμεταλλεύεται αὐτὴ τὴν ἐπαρχίαν διὰ τῆς ἐπενδύσεως κεφαλαίων, ἀποτελεῖ δὲ περισσότερο ἐν ὑποχρεωτικὸν σημεῖον διελεύσεως μετὰ τῆς χώρας καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Παρὰ τὴν ποικιλίαν τῶν θεμάτων τῆς μελέτης, δὲν εἶναι ἄδύνατον νὰ προσδιορισθῶν τὰ κοινὰ γνωρίσματα τῶν ἐξεταζομένων χωρῶν: πτωχότης κίνισσις, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἐκβιομηχανίαν.

M. SIVIGNON